

HAARLEMS BODEMONDERZOEK 38

2004

Redactie

J. de Jong

A.M. Numan (Archeologische Werkgroep Haarlem)

Drs. J.M. Poldermans (Stadsarcheoloog van de Gemeente Haarlem)

Drs. Tanja van der Zon (Archeologisch Museum Haarlem)

Redactieadres

J. de Jong

Rijksstraatweg 539III

2025 DE Haarlem

Vormgeving, prepress en druk

Drukkerij Erla, Diemen

Omslag

De Nieuwe Kerk. Uitsnede uit een tekening van Pieter Saenredam 1650.

ISSN 1384-0584

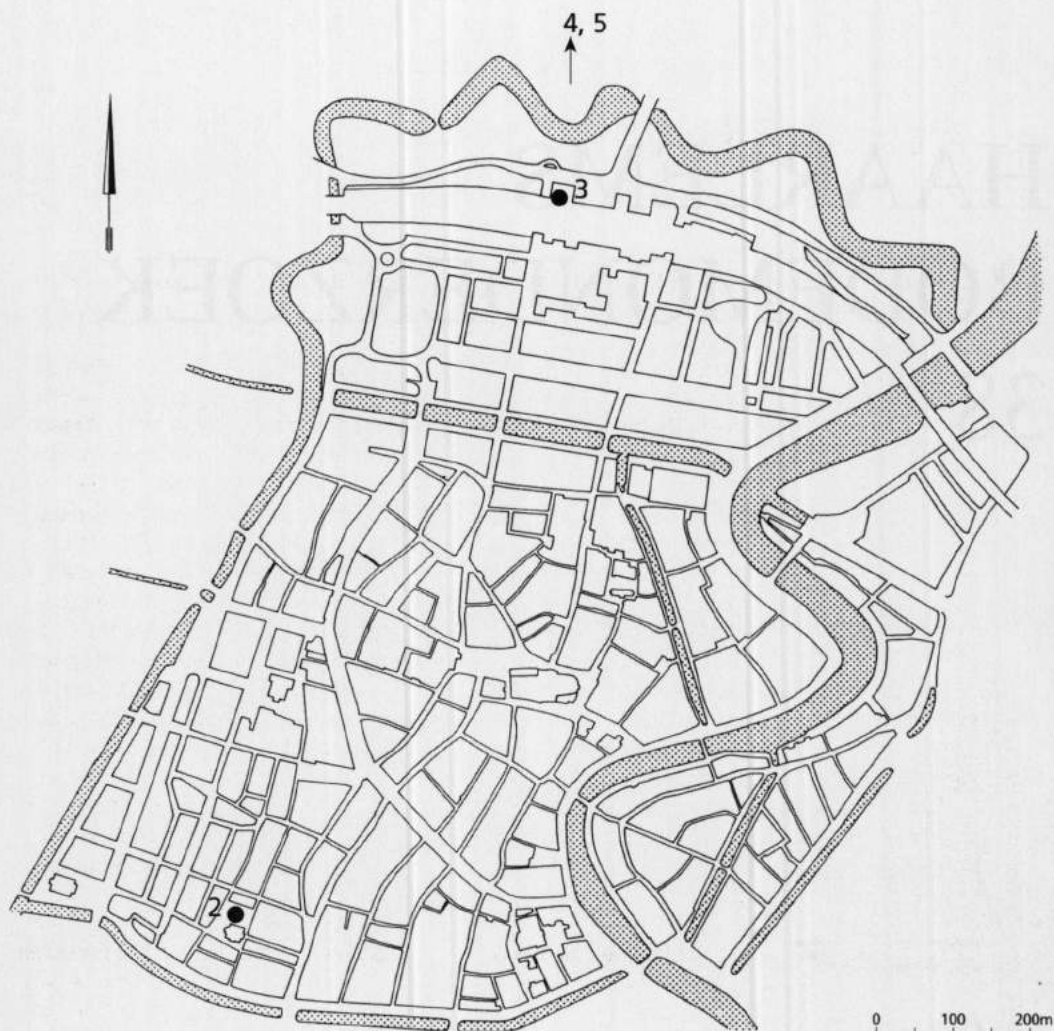
Verschijningsdatum mei 2006

Prijs € 7,-

HAARLEMS BODEMONDERZOEK 38

2004

Uitgave van de Commissie
Oudheidkundig Bodemonderzoek Haarlem
Verschijningsdatum mei 2006

Plattegrond met locaties van de in dit nummer vermelde onderzoeken en waarnemingen.
De nummering correspondeert met die is aangegeven bij de inhoudsopgave.

Haarlems Bodemonderzoek 38

Verschijningsdatum 2006

INHOUD

1. In memoriam Walter U. Schmidt	pag.	3
2. W.U. Schmidt, Th. Nieuwenhuizen en A.M. Numan: Een archeologisch onderzoek op het Nieuwe Kerkplein te Haarlem	pag.	4
3. S. Alpaslan-Roodenberg: Menselijke skeletresten afkomstig van de Kruisweg in Haarlem	pag.	33
4. E. Jacobs: Archeologisch onderzoek Ripperda-kazerne	pag.	37
5. T. Bottelier: Een oude vondstmelding van 1883 uit Schoten, nu gemeente Haarlem	pag.	52
6. Archeologisch Nieuws Tanja van der Zon: Archeologisch Museum 2004	pag.	56
Erik Weber: Verslag AWN over 2004	pag.	59
Erik Weber: Verslag AWH over 2004	pag.	59
7. Maarten Poldermans: Kroniek 2004	pag.	61

In memoriam Walter U. Schmidt

Op 9 april 2004 overleed op 75-jarige leeftijd Walter Schmidt, een zeer actief lid van de Archeologische Werkgroep Haarlem (AWH). In 1998 was Walter 25 jaar lid van de werkgroep. Dit heugelijke feit werd gevierd met een rondvaart door de grachten van Haarlem en daarbuiten. Kort daarna gaf hij te kennen te willen stoppen, omdat zijn gezondheid te wensen over liet. Walter heeft zich altijd met hart en ziel ingezet voor de archeologie in Haarlem. Hij was zeer geïnteresseerd in de geschiedenis van Haarlem, in het bijzonder in de ontstaansgeschiedenis van de stad. Hij filosofeerde daar graag over. Dat deed hij soms samen met zijn collega-ambtenaar mr. P. Robert.

Deze filosofieën werden vaak aan het papier toevertrouwd, die zij dan hersenspinsels noemden.

Walter heeft zich samen met Mathieu Willemsen, een ander lid van de werkgroep, bezig gehouden met het ordenen van de

opgravingsdocumentatie van de werkgroep. Dit ging zo ver dat hij daarvoor een nieuw registratiesysteem had bedacht, wat gekoppeld moest kunnen worden aan ARCHIS, het geautomatiseerde archeologisch informatiesysteem van de ROB. Ook binnen de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, de landelijk vereniging, timmerde hij hiermee aan de weg, wat resulteerde in 1994 in de oprichting van een Landelijke Werkgroep Automatisering. Helaas is het systeem in Haarlem nooit toegepast, omdat de stadsarcheoloog gebruik wilde maken van een ander registratiesysteem.

Walter is ambtshalve ook enige jaren secretaris geweest van de gemeentelijke Commissie Oudheidkundig Bodemonderzoek Haarlem.

Van de hand van Walter zijn enkele artikelen verschenen in het periodiek Haarlems Bodemonderzoek. Hij was bezig met het schrijven van een artikel over de opgraving op het Nieuwe Kerkplein, dat hij helaas niet heeft kunnen voltooien. Dat is door andere AWH-leden gedaan, zodat het artikel in dit nummer van Haarlems Bodemonderzoek kan worden opgenomen.

Op deze plaats spreekt de AWH zijn waardering uit voor al het werk dat hij voor de werkgroep heeft gedaan en voor de zeer plezierige persoon die hij was. Zijn familie wensen wij veel sterkte toe bij het verwerken van het verlies.

Namens de werkgroep,

André Numan

Bibliografie Walter U. Schmidt

- Verkenningen in de Groendaaalsteeg, *Haarlems Bodemonderzoek* 14, 1981, 17-20.
- Archeologisch onderzoek nabij de Guldenbergspoort, *Haarlems Bodemonderzoek* 15, 1982, 13-20.
- Opgraving op binnenterrein Gerechtsgebouw aan de Jansstraat, *Haarlems Bodemonderzoek* 18, 1984, 17-27.
- Archeologisch onderzoek in het burgwalgebied: De Vuile Beek, *Haarlems Bodemonderzoek* 19, 1985, 47-56.
- Leer uit de Vuile Beek, *Haarlems Bodemonderzoek* 21, 1987, 50-54.
- Gasthuisstraat 3a-3b: een verkenning in de achtertuin, *Haarlems Bodemonderzoek* 24, 1990, 20-25.
- W.U. Schmidt, Th. Nieuwenhuizen en A.M. Numan: Een archeologisch onderzoek op het Nieuwe Kerkplein te Haarlem, *Haarlems Bodemonderzoek* 38, 2005.

Een archeologisch onderzoek op het Nieuwe Kerkplein te Haarlem

W.U. Schmidt (†), Th. Nieuwenhuizen en A.M. Numan *)

Naast een historisch overzicht worden de resultaten behandeld van archeologisch onderzoek in 1984 verricht op het Nieuwe Kerkplein. Het gebied ligt buiten het oudste stadsge-deelte en werd eerst vanaf het einde van de veertiende eeuw tot ontwikkeling gebracht. Van belang is vooral de voormalige aanwezigheid van twee kloosters, het Sint Annenconvent en het Sint Michielsklooster, op de plaats van het plein en zijn directe omgeving. Behandeld worden de aangetroffen restanten van voormalige bebouwing, die voor een deel kan worden gerelateerd aan de ter plaatse uit historische bronnen bekende situatie. In een drietal bijlagen wordt de inventaris gegeven van archeologica uit twee beerputten en een beerkuil. Verder zijn volgens het classificatiesysteem voor laat- en postmiddeleeuws aardewerk en glas de betreffende twee materiaalsoorten in een catalogus opgenomen. Wat betreft de prehistorie werd een cultuurlaag met inheems aardewerk uit de Romeinse Tijd aangetroffen en aanwijzingen voor nog oudere menselijke aanwezigheid.

INLEIDING

In verband met een voornemen van de gemeente Haarlem om in 1984, tot herbestrating en herindeling van het Nieuwe Kerkplein over te gaan, werd de Archeologische Werkgroep Haarlem van de AWN de mogelijkheid geboden om voorafgaand daaraan oudheidkundig bodemonderzoek te verrichten. De belangrijkste reden van de werkgroep om dit oudheidkundig bodemonderzoek uit te voeren was het vermoeden dat hier nog de resten van het Sint Annaklooster aangetroffen zouden kunnen worden.

Bij de uitvoering van dit onderzoek (van 11 februari 1984 tot en met 2 juni 1984) zijn in totaal, verspreid over het plein, 9 putten gegraven. Het merendeel van de waarnemingen is verricht op het noordelijke en westelijke deel van het plein. De situering van de putten is weergegeven op afbeelding 1. Vanwege het aanwezige straatmeubilair konden de

werkputten vaak niet aansluitend of doorlopend gegraven worden.

HISTORIE

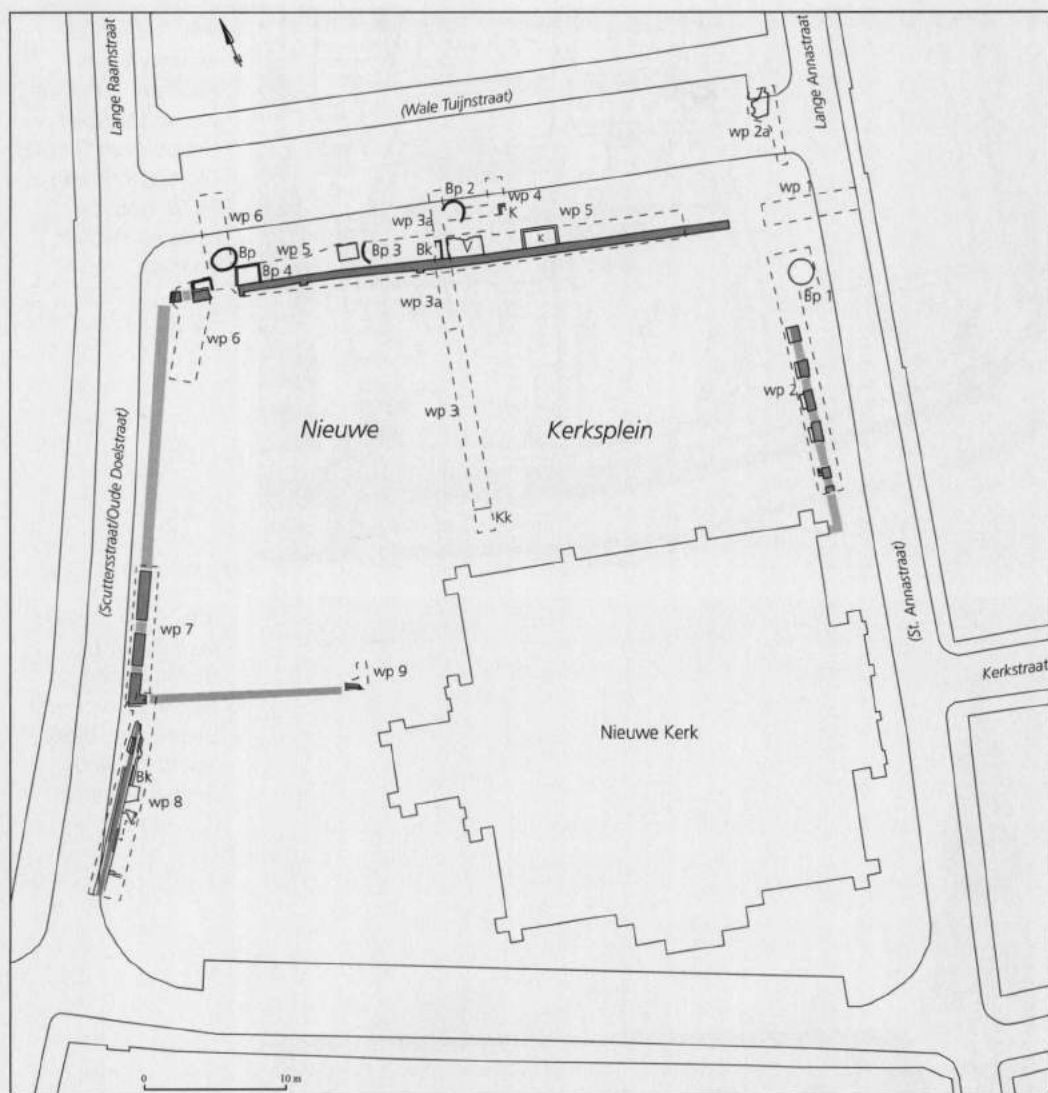
Het Nieuwe Kerkplein

Dit dankt zijn naam aan de kerk die sinds het begin van de 17e eeuw het plein domineert. Daarvóór behoorde het gebied van het huidige plein en een gedeelte ten zuiden en ten noorden daarvan tot twee kloosters: het Sint Annenconvent en het Sint Michielsklooster. Het convent van de zusters Franciskanessen of Tertiaressen van St Anna werd door Nicolaas de Ruyter, pastoor van de parochie Haarlem, op 14 januari 1485 officieel tot klooster en kerk verheven (Allan, 1877, deel II, p.494). De kloosterlingen mochten voortaan "een bidplaats met een klokhuis, een klok en een kerkhof" hebben, onder de voorwaarde dat zij "alle jaaren op het feest van Paaschen opbrengen eene halve once van 't allerfinste zilver". Op de kaart van Thomas Thomaszoon van 1578 staat deze kerk op het terrein van het St. Annaklooster aangegeven (afb. 2; nr. 22). Niet weergegeven op deze kaart is, dat bij het beleg van Haarlem (1573) deze kapel ernstig beschadigd was. Na de Reformatie is daarom ook een groot deel van het klooster gesloopt. Ten noorden van de kloosterkerk was een kerkhof aangelegd, waar o.a. de schilders Harmen Hals en Jacob Ruysdael begraven zijn.

De voormalige kerk

De voormalige kloosterkerk werd in 1610 door de Hervormden in gebruik genomen. Zij lieten in 1613 tegen dit kerkgebouw aan een door Lieven

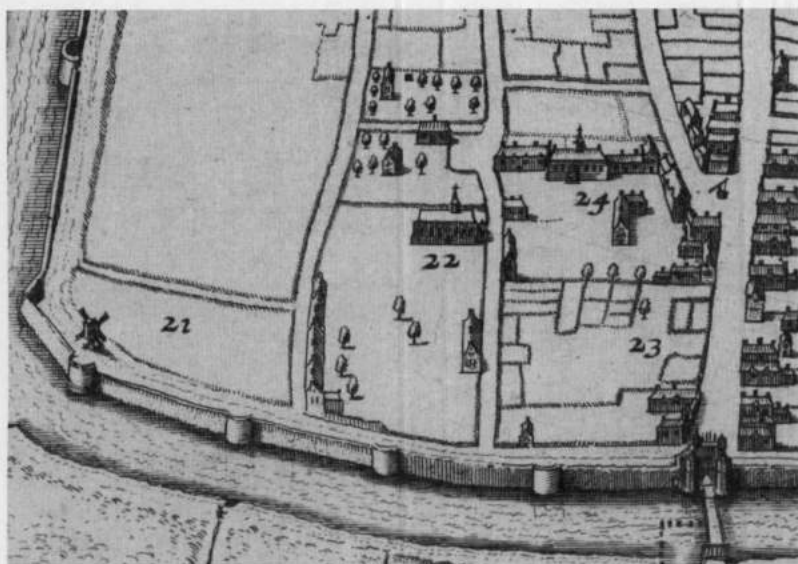
*) Allen AWH

Afb. 1. Het Nieuwe Kerkplein met daarop aangegeven de locatie van de gegraven werkputten en de daarin aangetroffen bewoningsresten. Tekening A.M. Numan.

de Key ontworpen toren bouwen. In een van de galmgaten van deze toren hangt nog een kleine klok, oorspronkelijk afkomstig uit het klokhuis van het klooster. Dit is daarmee het enige overblijfsel van dit klooster (Allan, 1883, deel III, p.471). Het opschrift van de klok luidt: 'Mechlinie per Medardie Wachevens Anno Dm. MCCCCCXXV', wat letterlijk betekent: Mechelen door Merardus Wagheven in het jaar ons Heren 1525. De klok is dus in Mechelen door deze Merardus gegoten.

Aanvankelijk werd in 1640 door de Kerkenraad besloten de oude Sint Annakerk te vergroten. Maar daar de kerk toch niet voldeed omdat deze bouwvallig en te klein was geworden, werd in 1645 besloten tot de bouw van een nieuwe kerk. De toren bleef staan. Om deze grotere kloosterkerk te kunnen bouwen moesten wel eerst diverse huizen worden afgebroken. Daarnaast moesten ook de fundamenteën van de oude kerk worden gesloopt. In het bestek voor de bouw van de kerk staat daarover

Afb. 2. De zuidwesthoek van Haarlem. Uitsnede van de stadsplattegrond van Thomas Thomaszoon van 1578. Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Afb. 3. De Nieuwe Kerk vanuit het zuiden gezien. Tekening van Pieter Saenredam 1650. Noord-Hollands Archief, Haarlem.

vermeld: '...de oude muragie ter sijner [aannemer] coste sal afbrecken, ende de steenen, goet wesende, tot sijnen voordele inde fondamenten (der nieuwe kerk) sal mogen verwercken; ende die opgravinghe

der fondamenten sal oock ter sijner costen geschieden. Die aannemer sal noch tot sijner costen moeten nemen te lichten of te laten lichten alle die doodkisten, die men sal moeten wegnemen om het fundament van

de kerck te leggen, mit condicye, dat de heeren hem aenwijsinge sullen doen, waer hij die setten sal'.

In oktober 1647 was het dak van de nieuwe kerk dicht en gedekt en in 1649 was de kerk, naar een ontwerp van Jacob van Campen, klaar (afb. 3). Allan twijfelt overigens of Van Campen wel de architect van de kerk is geweest (Allan, 1883, deel III, p. 461). Hij veronderstelt dat Jan de Vos en Jaques Coelenbier de architecten waren en dat Van Campen in hun ontwerp slechts enkele wijzigingen of verbeteringen heeft aangebracht.

Het stadsdeel

Het stadsdeel waarbinnen het Nieuwe Kerkplein is gelegen, behoorde niet tot het oudste deel van de stad. Het is eerst tot ontwikkeling gebracht vanaf het einde van de 14e eeuw tot het begin van de 15e eeuw. In de Hoge Middeleeuwen was dit gebied een onderdeel van een van de hoeven die deel uit maakten van de grafelijke hof in Haarlem (Koene, 2005, p.120-124). Het terrein van de hoeve werd in het noorden begrensd door de Beek, in het oosten de toen nog niet gedempte Oude Gracht, de Gierstraat en Grote Houtstraat, in het zuiden door

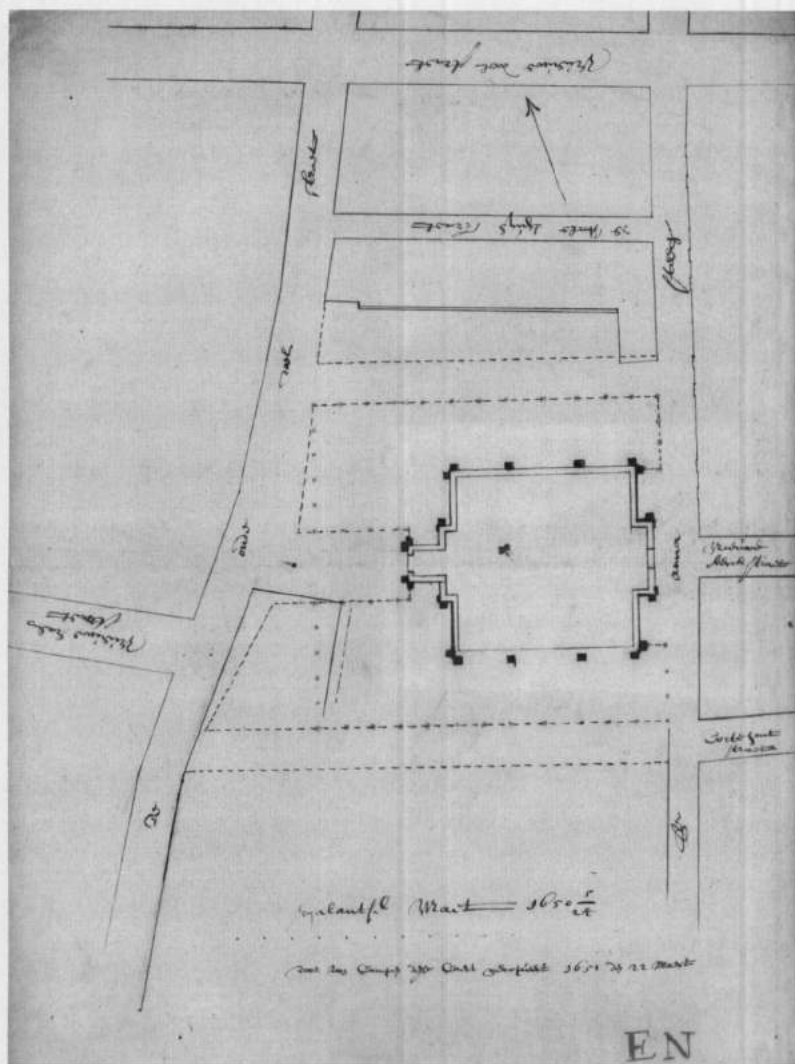
de latere Raamsingel en in het westen door de huidige Oude Raamgracht, het Nieuwe Kerkplein, Lange Raamstraat, Drapenierstraat, het Sophiaplein en de toenmalige stadsgracht, nu Wilhelminastraat. Tot ver in de 16e eeuw waren in dit gebied veel open ruimtes, onder andere vanwege de drie aanwezige kloosters (Speet, 1995, p. 22 e.v.). In 1579 kreeg de stad van de Staten van Holland toestemming alle rooms-katholieke eigendommen in beslag te nemen ter compensatie van de enorme schade die de stad had geleden tijdens het beleg door de Spanjaarden. Kort daarna werden de meeste kloosters afgebroken en de vrijgekomen terreinen verkaveld in bouwpercelen. Van het St. Annaklooster bleef alleen de kerk bestaan. Binnen vijftig jaar was dit deel van de stad dichtbebouwd (afb. 4; nr. 17 is de kerk).

De oudst bekende stadsplattegrond

Hoewel op de oudst bekende stadsplattegrond van Jacob van Deventer uit circa 1560 het stratenplan van de huidige binnenstad al min of meer gegeven was, is het Nieuwe Kerkplein als zodanig nog niet her-

4. De zuidwesthoek van Haarlem. Uitsnede van de stadsplattegrond van Pieter Saenredam van 1628. Noord-Hollands Archief, Haarlem.

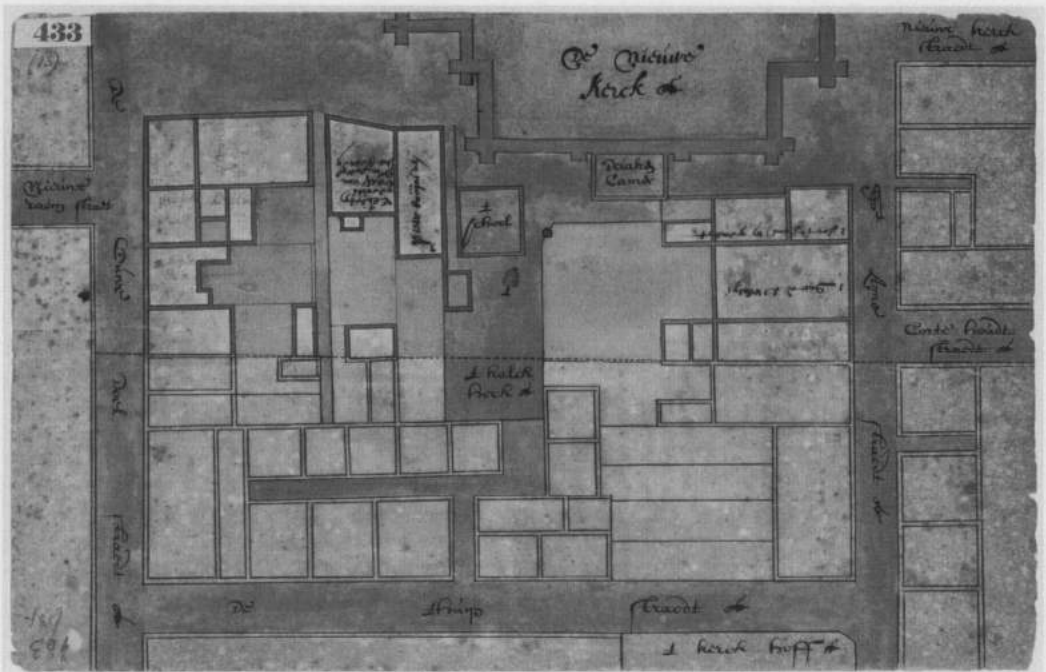

Afb. 5. Kopie van een ontwerp van Jacob van Campen voor de aanleg van een kerkplein van 24 mei 1650, respectievelijk 22 maart 1651. Noord-Hollands Archief, Haarlem. (432)

kenbaar. Evenmin valt dit plein te zien op de in 1582 uitgegeven stadsplattegrond van Thomas Thomaszoon. Deze kaart geeft de situatie weer van na het beleg van 1572 - '73 en van na de stadsbrand van 1576. Op deze kaart is, evenals overigens op de kaart van Van Deventer, op de plek van het huidige plein niet meer dan een symbooltje in de vorm van een bouwwerk met een dakruiter (kerk) ingetekend, een aanduiding voor het St. Anna Convent (bij Van Deventer) en de resterende kapel ervan (bij Thomas Thomaszoon).

Het nieuwe kerkgebouw

Om zijn nieuwe kerkgebouw goed uit te laten komen had Van Campen in 1650 ook een ontwerp gemaakt voor de omgeving daarvan (afb. 5). Dit is echter slechts gedeeltelijk gerealiseerd, waardoor de Nieuwe Kerk niet, zoals door hem bedoeld, centraal, maar excentrisch op een pleinachtige ruimte is komen te staan. In december 1645 werden diverse huizen aan de St. Annastraat en de St. Michielstraat door de gemeente aangekocht en afgebroken (Eisler, 1913, 157).

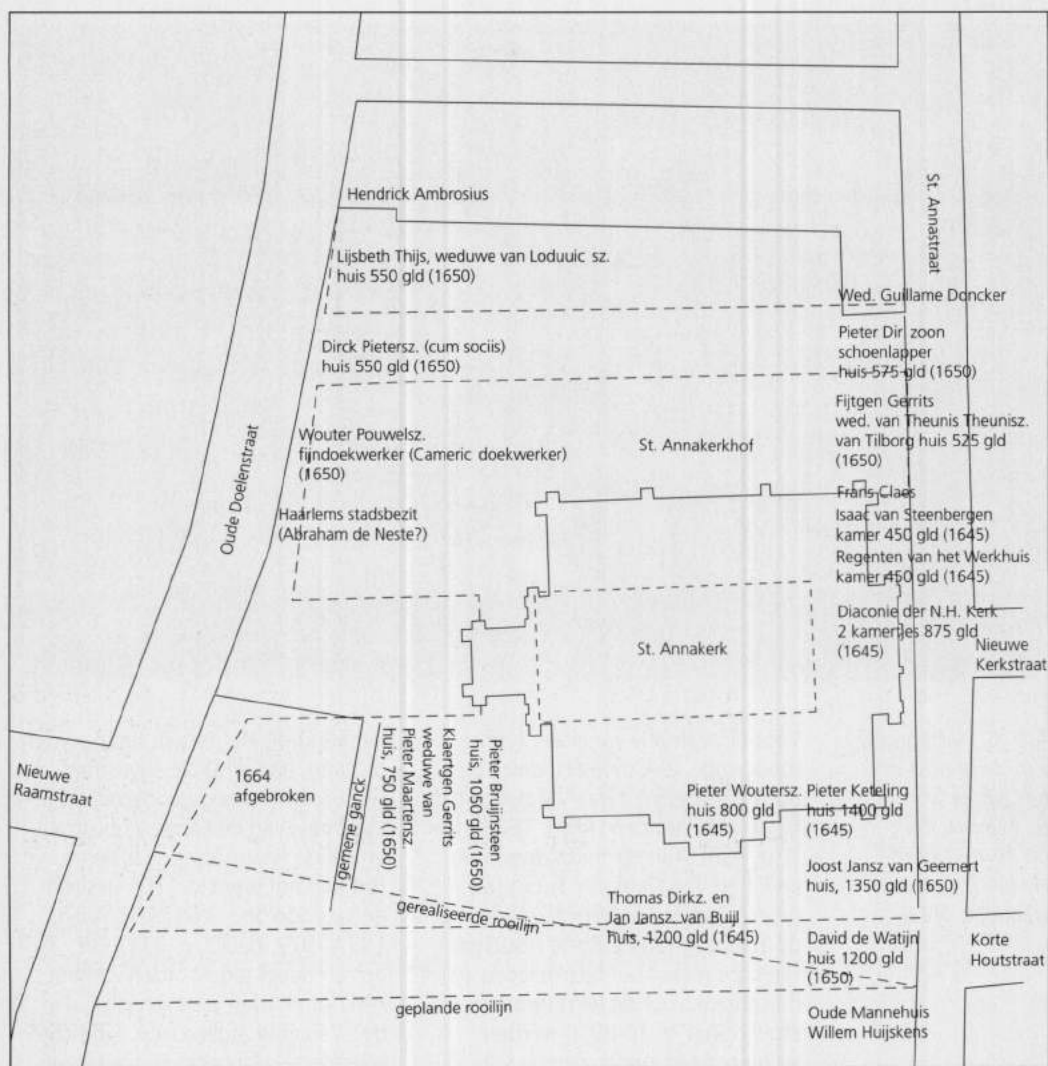

Afb. 6. Plattegrond van de bebouwing ten zuiden van de Nieuwe Kerk uit 1649. Noord-Hollands Archief, Haarlem. (433)

Voor de realisatie van meer ruimte rondom de kerk moesten diverse huizen verdwijnen daar deze te dicht bij de kerk stonden (Allan, 1883, deel III, p. 458). Aan de zuidzijde van de kerk had Van Campen de nieuwe rooilijn gepland in het verlengde van de zuidzijde van de Korte Houtstraat. Hiervoor moest het hier gelegen huizenblok voor de helft worden afgebroken. In 1649/50 werden de huizen ten zuiden van de kerk afgebroken vanaf de Annastraat tot aan de noord-zuid lopende 'gemene gang', tot aan de op de plattegrond uit 1650 weergegeven lijn (afb. 6 en 7) (Eisler 1913, p. 160-161). Het westelijk deel van dit blok werd pas in 1664 afgebroken. De geplande rooilijn is uiteindelijk niet tot stand gekomen. Deze kwam te liggen tussen de zuidelijke hoek van de Korte Houtstraat en die van de Nieuwe Raamstraat (afb. 8).

Aan de noordzijde van de kerk en parallel aan de lengteas daarvan had Van Campen ook een nieuwe straat gepland, namelijk op de plek van

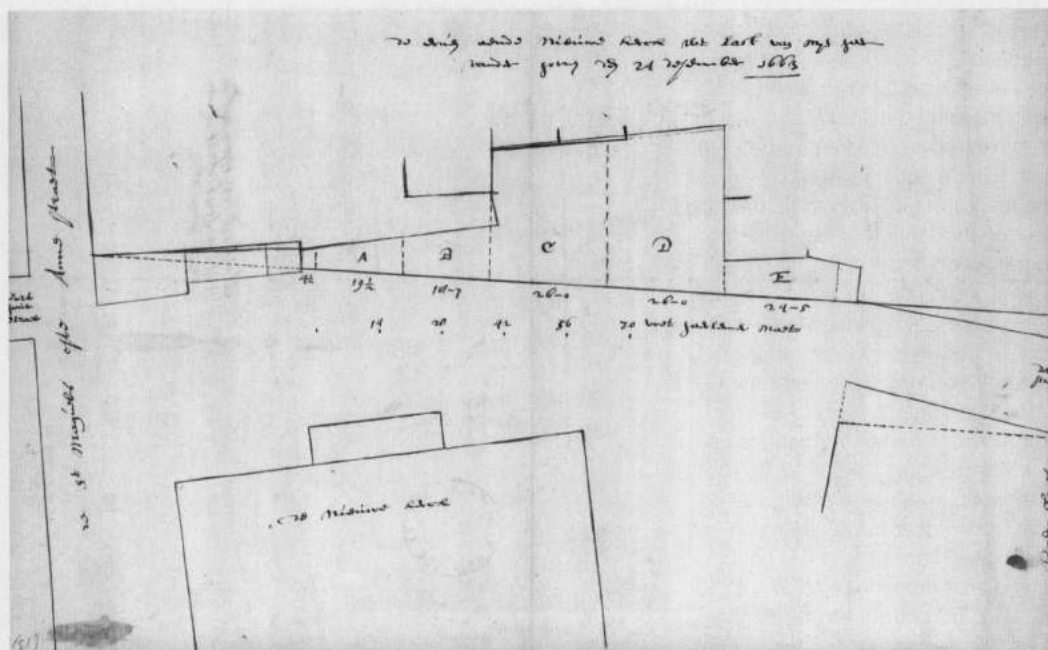
het kerkhof. Het terrein ten noorden daarvan, aan de Wale Tuijnstraat, ook wel Basardensteeg genoemd, en een klein deel van de Lange Annastraat en Lange Raamstraat, was bebouwd. Het kerkhof werd in 1706 geslecht en veranderde in een plein (Allan, 1877/1973, deel II, p. 211). De huizen direct ten noorden van het kerkhof werden waarschijnlijk al in de 17e eeuw afgebroken. Sindsdien is het terrein onbebouwd gebleven. Voor de realisatie van dit plan werden ook hier diverse huizen aangekocht en afgebroken, wat plaats vond tussen februari en mei 1650. De straat is er nooit gekomen, waardoor de achterzijde van de huizen die aan de Wale Tuijnstraat stonden een 'rafeelige' bouwrand vormden, wat goed te zien is op de stadsplattegrond van Romein de Hooghe uit 1689 (afb. 9). Op de stadsplattegronden van Pieter Saenredam uit 1628 en van Pieter Wils, getekend in 1646 en uitgegeven in 1649 is te zien dat de kerk nog was omgeven door dichte bebouwing (afb. 3 en 10). Op de

laatste is de Nieuwe Kerk van Jacob van Campen nog niet ingetekend, maar wel de oude kloosterkerk met nieuwe toren. Tussen dit oude kerkgebouw en de huidige noordelijke rooilijn van het plein was nog een woonblok, dat nu niet meer bestaat, zodat toen van een plein derhalve geen sprake kon zijn. Romeyn de Hooghe geeft op zijn plattegrond het Nieuwe Kerksplein weer in een vorm die voor ons wat meer herkenbaar is. Bovendien is hierop de Nieuwe Kerkstraat ingetekend, die in 1648-'49 was aangelegd. De zuidzijde

van de Wale Tuijnstraat staat op de plattegrond van Spinder (1742) nog getekend (afb. 11). Op de stadsplattegrond van Nautz uit 1822 zien we de situatie zoals deze nog steeds is (afb. 12). We kunnen vaststellen dat het ontwerp van Van Campen voor de omgeving van de Nieuwe Kerk maar tot op zekere hoogte tot stand is gekomen.

Afb. 7. Poging tot reconstructie van de bebouwing rond de Nieuwe Kerk en van de bewoners waarvan de huizen werden aangekocht en afgebroken. Tussen haakjes staat vermeld het jaar van aankoop en afbraak. Als ondergrond is het ontwerpplan van 1650 gebruikt. Tek. A.M. Numan.

Afb. 8. Schetskaart van de nieuwe rooi-lijn tussen de Nieuwe Raamstraat en de Korte Houtstraat uit 1663. Het noorden is onder. Noord-Hollands Archief, Haarlem. (434)

HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

Werkput 1

De werkput was gelegen aan de noordoost zijde van het plein dwars over de Lange Annastraat (afb. 1). In deze sleuf werd slechts puin, niet te determineren aardewerkfragmenten en mortel aangetroffen.

Werkput 2

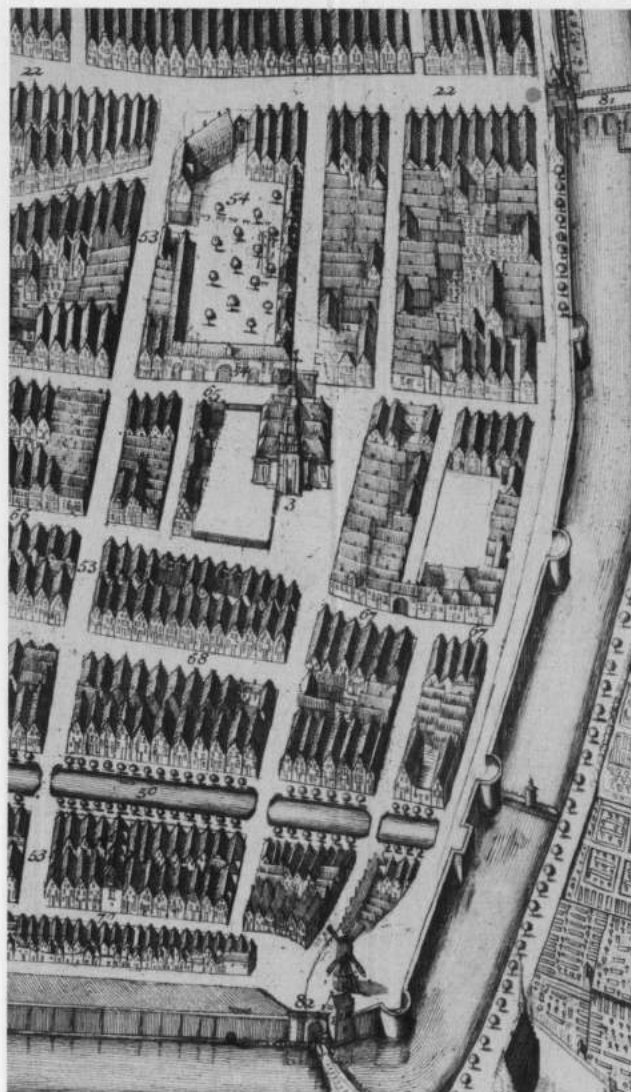
In deze werkput werden over een afstand van circa 12 meter en lopend in noord-zuid richting langs de Lange Annastraat, de resten van de fundering van een muur aangetroffen. Deze fundering bestond uit zes bakstenen poeren die op een onderling verschillende afstand stonden. De poeren waren rechthoekig van vorm, de breedte aan de bovenzijde was 65 cm en op grotere diepte 90 cm. De lengte was variabel (maximaal 1,45 m) omdat gedeelten weggebroken waren. De bovenzijde van het nog aanwezige metselwerk bevond zich op 1,30–1,53 m + NAP. Aan de korte zijde bevonden zich aanzetten tot

grondbogen, zodat hier waarschijnlijk sprake is geweest van een op hoger niveau aaneengesloten fundament. De onderzijde van de aanzetten bevonden zich op 1,20–1,36 m + NAP. De twee meest noordelijke restanten (nrs 5 en 4) stonden koud op de zandlaag, op 10 respectievelijk 48 cm - NAP. Van de andere is de diepte niet bepaald. De steenmaten van de fundering was 24,5-25x11x4,5-5 cm, een maat die duidt op een datering uit de eerste helft van de vijftiende eeuw. Hier en daar bevonden zich stenen van het formaat 17,5x8,5x4 cm en 19x9,5x3,5-4 cm. Deze kunnen uit het einde van de zestiende - begin zeventiende eeuw dateren, wat er op kan wijzen dat er in die tijd herstelwerkzaamheden aan de muur zijn uitgevoerd. De verbredingen aan de westzijde van blok 2 en 3 zijn opmerkelijk daar zij aan de noordzijde ook aanzetten voor grondbogen hebben. Hoe de totale constructie van de muur er heeft uitgezien is onduidelijk. Opmerkelijk is overigens ook dat de fundering niet in het noordelijke deel van de werkput aanwezig was.

Hierop komen wij nog terug.

Het aangetroffen fundament kan een overblijfsel zijn van de muur die volgens een schets van 1650 aan het begin van de 17e eeuw rond het terrein van de oude St. Annakerk moet hebben gestaan, hoewel de breedte van de fundering een zwaardere opbouw doet veronderstellen. Opvallend bij de funderingen is, dat aan de westzijden ervan een soort bouwnaad zit, terwijl de muur op lager niveau nog wat meer naar het westen doorgaat.

Ten noorden van de funderingsrest ter hoogte van 11.00 m-12.00 m bleek een afvalkuil te zitten. Hieruit zijn onder meer fragmenten van een steengoed kan (S2-kan-41) geborgen die uit de periode 1525 – 1550 dateert. Ter hoogte van fundering 3 werd in het west profiel, vermoedelijk in situ, menselijk gebeente gevonden. Ten noordoosten van de fundering bevond zich een beerput (01) op een plek, die niet bepaald voor de hand ligt, namelijk gedeeltelijk onder de openbare weg (oostelijke rijbaan Nieuwe Kerkplein). Mogelijk heeft deze beerput gelegen op het niet bebouwde achterterrein van het hoekhuis aan de kant van de Lange Annastraat, van het niet meer bestaande woningenblok op het plein (zie hiervoor de kaart van Pieter Wils) dat noord-zuid gesitueerd was. Niet uit te sluiten lijkt ook de mogelijkheid, dat de openbare weg ter plaatse ooit smaller was. De onderzijde van de beerput, met een diameter van ca. 1,80 m, bevond zich op ca. 42 cm + NAP, de aanzet van de kap op 1,57 m + NAP en de top van de kap op 2,07 m + NAP. In deze beerput werden veel pijpenkoppen uit ca. 1630-1740 gevonden, alsmede een polychrome tegel uit dezelfde tijd (Bijlage 1). Opmerkelijk was dat in de beerput geen beerlaag, geen aardewerk, glas, enz. werd aangetroffen. De vulling, voornamelijk pijpenkoppen, en functie is daarom een

raadsel. Heeft de put mogelijk alleen gediend ten behoeve van een rokersruimte in het bijbehorende pand, is het een secundaire stort afkomstig uit een andere put of is er nog een andere verklaring mogelijk? De lange looptijd van de pijpen is trouwens ook opmerkelijk.

Werkput 2a

Deze werkput bevond zich op de hoek van de voormalige Wale Tuinstraat en de Lange Annastraat. Hierin werd een puinconcentratie

Afb. 9. De zuidwesthoek van Haarlem. Uitsnede van de stadsplattegrond van Romein de Hooghe uit 1689. Het noorden is links. Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Afb. 10. De zuid-westhoek van Haarlem. Uitsnede van de stadsplattegrond van Pieter Wils uit 1646. Het noorden is links. Noord-Hollands Archief, Haarlem.

aangetroffen. Ook is in de humeuze grond tot op grote diepte, 1,80 m beneden het maaiveld, nog puin aangetroffen in een kuil die diep was ingegraven in het gele zand. De puinconcentratie in het noordelijk gedeelte heeft vermoedelijk gediend als werkvloer, waarop men een fundering gezet heeft. Onder deze vloer werd weer een hoeveelheid aardewerk gevonden.

Werkput 3

Deze werkput is loodrecht vanuit de noordgevel van de kerk gegraven. De totale lengte bedroeg 14.50 m. In de gehele put bevonden zich tot een diepte van circa 1.25 m tot 1.50 m beneden het maaiveld resten van

menselijke skeletten en stukken hout van kisten. Opvallend was het dat het gebeente niet meer in situ lag en dat de grond omgewoeld was. Aan de zijde van de kerk bevond zich een knekelkuil (afb. 1, wp. 3, Kk). Onder deze kuil bevond zich een beerlaag, waaruit wat aardewerk werd verzameld.

Werkput 3a

In een later stadium is werkput 3 naar het noorden doorgetrokken, dit deel werd werkput 3a genoemd. In dit gedeelte is de fundering van een muur blootgelegd, die slechts een versnijding had (zie werkput 5). Noordelijk van de muur en een hier aanwezige gaspijp, bevond zich een halfsteens muurtje van waarschijnlijk een vierkant putje (Bk, zie werkput 5). In het oostprofiel van de werkput en ten noorden van de muur, lag een rij stenen bestaande uit twee lagen gele en rode bakstenen die waren gemetseld in rommelig verband. De laag liep naar het noorden toe af: mogelijk veroorzaakt door verzakking. Later bleek deze rij stenen de rand van een vloertje te zijn (zie werkput 5).

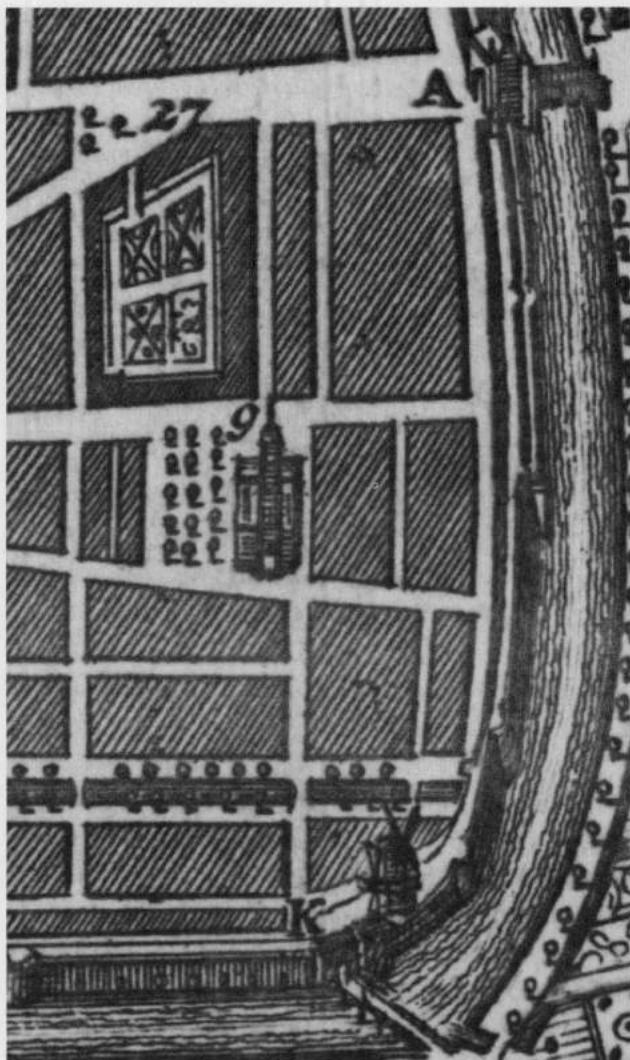
Werkput 4 en 5

Deze werkput is in oostelijke en later in westelijke richting aangelegd ter hoogte van de in werkput 3a aangetroffen muur. De ongeveer 38 cm brede muur is over een afstand van circa 35 m aangetroffen. De bovenzijde van het restant daarvan bevond zich aan het oostelijke einde op ca. 99 cm + en de onderzijde op ca. 56 cm NAP, aan het westelijke einde waren deze maten respectievelijk 69,5 cm + en 32,5 cm - NAP. De afmetingen van de verwerkte stenen waren 18,5x9x4,5 cm, wat een datering oplevert van ca. 1590-1650. Ter hoogte van werkput 3a was aan de zuidzijde van de muur slechts een versnijding zichtbaar waarmee de breedte van de voet van de muur op 47 cm kwam, het metselwerk

bestond hier uit afwisselde lagen koppen-strekken-koppen. Ongeveer 50 cm ten westen van het westelijke eensteens muurtje van een beerkuil in werkput 3a, werd aan de zuidzijde van de muur een steunbeer waargenomen, twee andere zijn meer westelijk aangetroffen. Aan het westelijke einde van de werkput liep de muur niet verder naar het westen door, maar maakte een hoek in zuidelijke richting. Het opgaande metselwerk van dit stuk muur, dat bestaat uit rode en gele bakstenen en waarvan de onderzijde zich op 32,5 cm – NAP bevindt, is hier maar 27 cm breed, op een lager niveau na drie versnijdingen is deze 40 cm breed en is de onderzijde van de kopse kant bepleisterd. Opmerkelijk is dat bij de hele oost-west lopende muur geen aanwijzingen zijn gevonden voor een spaarboogconstructie, zoals dat het geval is bij de muur in werkput 2. Daarnaast viel op, dat de muur niet helemaal doorliep tot aan de hoeken met de Lange Anna- en Raamstraat.

Ten noorden van de muur werden op een aantal plaatsen restanten van bebouwing en diverse beer- en waterputten aangetroffen. Van oost naar west waren dat:

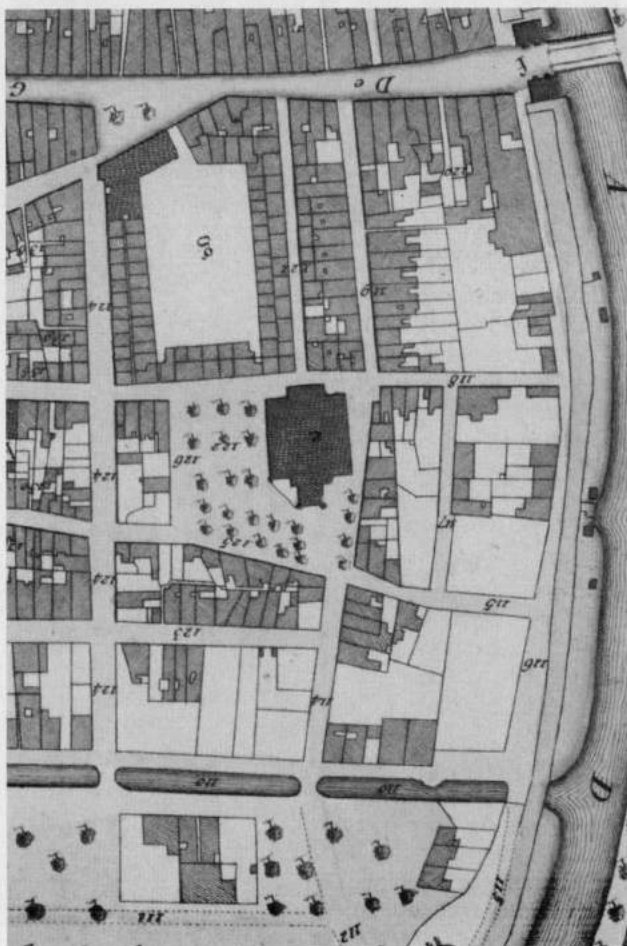
- Een rechthoekige put met een breedte van 1.20 m (binnenzijde) die zich in de putwand bevond. De wand van de put was opgemetseld uit IJsselstenen en was eensteens dik. Uit deze put is aardewerk en glas geborgen. De binnenzijde van de stenen vertoonde beeraanslag. Ongeveer op de plek waar de kap was, is de noordelijke muur naar buiten gedrukt. Dit deed de vraag rijzen of de put oorspronkelijk een waterkelder is geweest.
- Een vloertje van min of meer in verband gelegde gele en rode bakstenen en brokken van plavuizen, gelegen op ca. 84 cm +

NAP. Op sommige van de stenen zat mortel, wat erop wijst dat de stenen secundair zijn gebruikt. Het vloertje bestond uit een laag IJsselstenen (20x8,5x3,5 cm) met daaronder een laag rode bakstenen (19x9x4 cm en 7x11,5x5 cm) met de lengterichting haaks op de eerste. Opvallend was dat ongeveer in het midden van het (tweede) vloertje een strook van circa 0.30 m breedte haaks op de muur circa 0.08 m lager lag. Aan de noord en oostzijde van het vloertje bevond zich puin wat er

Afb. 11. De zuidwesthoek van Haarlem. Uitsnede van de stadsplattegrond van A. Spinder uit 1742. Het noorden is links. Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Afb. 12. De zuid-westhoek van Haarlem. Uitsnede van de stadsplattegrond van F. J. Nautz uit 1822. Het noorden is links. Noord-Hollands Archief, Haarlem.

vermoedelijk op wijst dat deze hier is weggebroken. Dit werd mede verondersteld met het oog op de rij stenen, gelegen tegen de muur, die nog verder naar het oosten toe doorloopt. Tussen het puin aan de noordzijde van het vloertje kwamen fragmenten van bolle bakpannen, bakstenen en tegels tevoorschijn (V-60), vermoedelijk van de afgebroken huizen. Onder het vloertje bevond zich een laagje geelbruin zand van ca. 4 cm dik. Dit was de vlijlaag voor de stenen erboven. Daaronder bevond zich een ongeveer 30 cm dikke laag bruin zand met daarin veel puin, aardewerk, bot en houtskool (V-59). Onder de stenen van het

lager gelegen deel van het vloertje bevond zich een ca. 15 cm diepe insteek. De vulling daarvan bestond uit bruin zand met daarin as, houtskool, puin, majolica, fragmenten van Goudse pijpen en bot (V-58).

- Een keldertje (K) in de zuidoost hoek van werkput 4. Het blootgelegde deel bestond uit een halfsteens muurtje, waarvan de bovenzijde van het restant zich op 54 cm + NAP bevond. Tegen de binnenzijde van het muurtje waren plavuizen gemetseld. De gepleisterde bodem lag op 5,5 cm – NAP. In het keldertje lag puin van rode bakstenen met de afmetingen 19x9,5x4 cm en IJsselsteentjes met de afmetingen 17x8x4 cm. Aan de noordwand van deze kelder zaten de plavuizen 0,45 m onder de bovenkant. Aan de westwand van de kelder lagen de plavuizen 15 cm onder de bovenkant en waren hier schuin afgevoegd. De maat van de plavuizen was 22,5 x 22,5 cm. Op een stuk metselwerk uit het keldertje zat een plavuis met slibversiering. Tenslotte mag niet onvermeld blijven een grijze vloertegel (uit het keldertje) met de maten 22,5x22,5x3,5 cm.
- Een ongeveer ronde beerput (02) waarvan een deel was weggebroken. De bovenzijde van het restant bevond zich op 56,5 cm + en de onderzijde op 10 cm – NAP. De diameter van de put was 1,30 m, inwendig gemeten. De beerput bevatte aardewerk, glas, bot, metaal en een luizenkam, alles daterend uit de periode 1625-1720 (Bijlage 2 en Catalogus).
- Nog een halfsteens muurtje, waarschijnlijk van een vierkante put (Bk). Dit muurtje had aan de binnenzijde een aanslag van beer of versteende fecaliën. De stenen (17,5x8x3,5 cm) waren gestapeld, de bovenzijde bevond zich op ca.

86,5 cm +, de onderzijde op ca. 44,5 cm - NAP. De maten van de put, inwendig gemeten, waren 0,90 m x 1,20 m. Over de beeraanslag aan de binnenzijde is weer hier en daar specie gesmeerd.

- Een restant van een beerput (03) met hierin aardewerk, pijpenkoppen en tegelfragmenten uit de 16e en 17e eeuw.
- Een vloertje van vermoedelijk een waterkelder.
- Een vierkante beerput (04) met daarin veel puin en mortel aangetroffen, maar ook tegels, waaronder polychrome tegels uit ca. 1580-1620, zowel compleet als fragmentarisch (afb. 13).
- Een vervormde beerput waarvan de bovenzijde van het restant zich op 42,5 cm + NAP bevond. De stenen waren zonder mortel gestapeld. De put was gevuld met puin.

Werkput 6

Aan het westelijke einde van werkput 5 werd naar het noorden toe werkput 6 gegraven. In een later stadium is deze put naar het zuiden

Afb. 14. Werkput 6, westzijde. Profiel bij grondboogconstructie. Foto AWH.

Afb. 13. Werkput 5, beerput 4. Polychrome tegels.

toe verlengd, zij het dat de delen ten opzichte van elkaar verspringen. In het noordelijk deel werd de hiervoor genoemde vervormde beerput aangetroffen. In het zuidelijke deel werden twee bakstenen poeren aangetroffen die weer de aanzetten voor de grondboogconstructie vertoonden (afb. 14). De westelijke poer kon helaas niet helemaal worden blootgelegd. De poeren liggen in het verlengde van de muur in werkput 5, maar liggen niet exact in elkaars verlengde. De oostelijke poer is 1,18 m lang en 69 cm breed, de bovenzijde van het restant bevindt zich op 84,5 cm +, de onderzijde op 1,67 m - NAP. Tegen de noordzijde zit een verbreding, zoals ook bij de muur in werkput 2 het geval was. Tegen dezelfde zijde was ook een halfsteens muurtje gemetseld van stenen van het formaat 19,5x10x4,5 cm. De bovenzijde bevond zich op 42,5-50,5 cm +NAP.

De westelijke poer was 64 cm breed, de bovenzijde bevond zich op 1 m + NAP. Onder deze poer door liep een 20 cm breed muurtje waarvan de bovenzijde zich op 10 cm - NAP

bevond. Aan de noordzijde van de poer was het muurtje weggebroken, aan de zuidzijde verdween het muurtje in de putwand.

In het midden van de zuidelijke uitbreiding werden vrij veel menselijke schedels, maar ook ander skeletresten gevonden. Waarschijnlijk betrof het een verrommeld gedeelte van de begraafplaats.

Werkput 7

Deze werkput bevond zich ter hoogte van de huisnummers 14-16. In deze put werden weer resten van een muurfundering gevonden, waarbij ook de grondboogconstructie was toegepast. Een deel van de fundering was 4,30 m lang en hier was de rollaag van de grondboog nog in tact. De afstand tussen de beide poeren was 1,80 m. De bovenzijde van het restant bevindt zich op 1,15 m + en de onderzijde op 35,5 cm – NAP. Ter hoogte van huisnummer 16 maakt de muur een hoek in de richting van de kerktoeren. Bij de fundering van dit gedeelte van de muur is ook de grondboogconstructie toegepast (zie werkput 9).

Afb. 15. Werkput 8. Aangetroffen muur, mogelijk restant van het St. Annaklooster. Naar het zuiden gezien. Foto AWH.

Werkput 8

Deze werkput werd gegraven om vast te stellen of ondanks de in de vorige werkput waargenomen hoek, ook hieronder nog andere restanten van muren aanwezig waren. Dit bleek inderdaad het geval te zijn. De werkput werd tot aan de zuidwest hoek van het plein gegraven. Opmerkelijk feit is dat de in deze werkput aangetroffen muur exact in het verlengde ligt van de oostelijke rooilijn van de Oude Doelstraat (afb. 15). Van noord naar zuid zal eerst de binnenzijde en vervolgens de buitenzijde van de muur beschreven worden.

Binnenzijde van de muur

Het noordelijk "einde" van de muur was kapot gedrukt. Wat hiervan de oorzaak was kon niet worden vastgesteld. Over een afstand van ruim een meter had de muur vier versnijdingen, die dan worden onderbroken door een uitspringende steen (zijmuurtje ?). Vervolgens heeft de muur over een afstand van ongeveer 1,94 m vijf versnijdingen. Op deze hoogte bevond zich naast de muur een beerkuil. Hierin werd aardewerk en een fragment van mogelijk een heiligen beeldje gevonden. Datering ca. 1550-1650 (afb. 16). Vervolgens

Afb. 16. Fragment heiligenbeeldje.

is tegen de muur aan een muurtje gemetseld, waarvan de bovenzijde van het restant zich op 1,18 m + en de onderzijde op 69 cm + NAP bevond (bijlage 3). Opvallend was dat de noordzijde van het muurtje haaks en de zuidzijde schuin op de muur stond. Dit vooruit springende muurtje had drie versnijdingen. Ten zuiden van dit muurtje, maar niet aansluitend, bevond zich het restant van een vloertje met daarin een reparatieplek. De gebruikte bakstenen hadden het formaat 19,5x9x3,5 cm. De noordzijde van het vloertje, dat op 84-95 cm + NAP lag, was afgezet met een rand van bakstenen. Opmerkelijk was dat op het vloertje enkele stenen waren gemetseld die onder dezelfde schuine hoek stonden als die van het muurtje, maar dan gespiegeld. Deze stenen waren in verband gemetseld met de muur. Het zou kunnen dat het schuin geplaatste muurtje, de dito stenen en het vloertje een restant zijn van een grote schouw of haard.

Halverwege de schuine muren waren de bovenste twee versnijdingen onderbroken t.b.v. het vloertje; in de muur zijn hier stenen van een andere maat verwerkt. Over de verdere afstand van de muur bevond zich bruin zand met daarin veel puin, mortel en aardewerk. Op ongeveer 2,50 m uit het vloertje werd nog een muurtje aangetroffen dat haaks op de muur stond. Dit muurtje bestond uit slechts één laag bakstenen. Het lijkt er op dat vanaf halverwege het vloertje de muur in een latere fase is verbreed, aangezien er twee lagen (onderste uitspringend) bakstenen zaten met eronder veel puin en aardewerk, terwijl de oorspronkelijke versnijdingen zich op een lager niveau bevonden.

Buitenzijde van de muur

De mogelijke verbreding van de muur werd, vanaf het zelfde punt als aan de binnenzijde, ook aan de buitenzijde waargenomen. In deze verbre-

ding waren bakstenen verwerkt van hetzelfde formaat als in de muur zelf, namelijk 21x10-10,5x4/5 cm. Overigens is de muur als kistmuur opgemetseld. Ten noorden hiervan had de muur vier versnijdingen. Aan de buitenzijde van de muur werd, met een tussenruimte van ca. 30 cm, een gootje gevonden bestaande uit op hun lange zijde geplaatste bakstenen van het formaat 20x8,5x4,5 cm, met daartussen een plat liggende baksteen. Dit gootje heeft vermoedelijk gediend om het overtollige regenwater, dat op straat viel, af te voeren. Tussen de muur en het gootje lag bruin zand met daarin puin, veldkeien en aardewerk.

Werkput 9

Op ruim 2 m ten noordwesten van de kerktoeren werd een laatste werkput gegraven met het doel om vast te stellen of vanaf de hoek van de muur in werkput 7 een muur richting kerk heeft gelopen, zoals op sommige stadsplattegronden uit de 17e eeuw staat aangegeven. Inderdaad bleek in de wand van de put een restant van een fundering aanwezig te zijn, georiënteerd op de hoek en met ook weer de grondboogconstructie. De bovenzijde van het restant bevond zich op 95 cm +, de onderzijde op 20 cm – NAP en het formaat van de verwerkte bakstenen was 26x12,5x5 cm (aanzet grondboog) en 18x9x4 cm (voet fundering). Dit laatste formaat is ook toegepast in de uit 1613 daterende toren. Overigens zijn aan de toren geen sporen te zien die er op kunnen duiden dat tegen de toren aan een muur gemetseld is geweest.

Prehistorische grondsporen

In verschillende werkputten (1, 2a, 3a, 5 en 6) werd op een dieper niveau in het gele ongestoorde zand aanzienlijk oudere bewoningsporen aangetroffen. In werkput 1 bevond zich tussen de 63 en 43 cm + NAP een lichtgrijze humeuze laag die

onderin iets donkerder was. Hierin werden 19 zeer kleine fragmenten van inheems Romeins aardewerk gevonden. Daaronder, op ca. 30 cm + zat het restant van een laagje bruin humeus zand met aan de basis fijne spoellaagjes. Dit laagje bestond uit zeer humeus zand met daarin wat houtskool, stukjes hout en enkele kleine stukjes aardewerk. Het zich daaronder bevindende gele zand is tot 32 cm – NAP waargenomen. In werkput 2a liep de 15 cm dikke 'Romeinse' laag over een afstand van 3 m naar het noorden toe af van 54 cm + naar 49 cm + NAP. Onder deze laag bevond zich nog een laag die stratigrafisch gezien uit de prehistorie kan dateren en waarvan de onderkant op ca. 23 cm – NAP zat. In werkput 3a bevond de bovenzijde van deze laag, gelegen onder het ongestoorde gele zand, zich op 23 cm – NAP, in werkput 5 op 28 cm – NAP (afb. 17). De bovenzijde van de laag bestond uit een dun humeus laagje, dat over het hele oppervlak leek uitgespoeld. Als gevolg hiervan bevinden zich hierin overal kuiltjes die later weer dicht gestoven zijn met geel zand. Onder het verrommelde bruine humeuze zand bevond zich een ongeveer 15 cm 20 cm dikke grijze zandlaag met stukjes houtskool. In werkput 6 bevond de onderzijde van de 'prehistorische' laag ter hoogte van de huisnummers

12-14 zich op 48,5 cm – NAP. Alles overziend kunnen we concluderen dat deze laag naar het westen toe afloopt.

Op stratigrafische gronden kan het laagje humeuze zand uit de Bronstijd of IJzertijd dateren.

CONCLUSIE

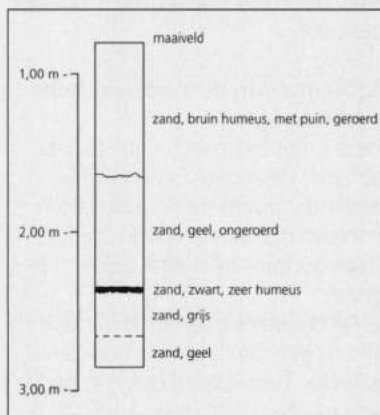
Vastgesteld kan worden dat het onderzoek alleszins de moeite waard is geweest. Belangrijke elementen die zijn aangetroffen waren:

1. Muur met een grondboogconstructie

De muur met een grondboogconstructie als fundering, aangetroffen aan de oost- en westzijde van het plein, heeft aan de oostzijde waarschijnlijk gelopen vanaf de noordoosthoek van de kerk. Opvallend is dat de aangetroffen fundering van deze muur niet tot aan de hoek van de voormalige Wale Tuijnstraat liep maar ver daarvoor al niet meer aanwezig was. Kijken we naar een plattegrond van het plein uit 1650 dan zien we de verklaring daarvoor (afb. 5). Aan de noordzijde van het plein stonden in die tijd namelijk nog een aantal huizen, met op de hoek van de Lange Annastraat en de Wale Tuijnstraat een huis dat dieper was en dus verder naar het zuiden doorliep dan de overige huizen.

In dit hoekhuis is waarschijnlijk van 1630 tot 1730 een kroeg gevestigd geweest. De beerput die ten noordoosten van de fundering werd aangetroffen en gevuld was met vele pijpenkoppen, zal dan op het achtererf van deze kroeg gelegen hebben. De muur is op de stadsplattegrond van Romein de Hooghe uit 1689 aan weerszijden van het plein te zien en ook het diepe pand op de hoek. Ook is hierop goed te zien dat er een muur loopt richting kerktoeren. Op de stadsplattegrond van Pieter Wils uit 1646 is de muur nog niet aanwezig omdat de noordzijde van het plein

Afb. 17. Profiel van de prehistorische laag in wp. 5. Tekening A.M. Numan.

nog helemaal bebouwd was. Op het ontwerp uit 1650 staat ook geen muur aangegeven. Op basis van de plattegronden kan geconcludeerd worden dat de muur tussen ca. 1650 en 1686 moet zijn gebouwd om het kerkhof van de Nederlands Hervormde Gemeente van de buitenwereld af te scherm en dat deze in 1706 weer is gesloopt toen het kerkhof werd geslecht en in een plein werd veranderd. Het formaat van de in de muur verwerkte bakstenen wijst ook in die richting. Dit wordt bevestigd door het feit dat voor de bouw van de uit 1613 daterende kerktoeren stenen van hetzelfde formaat zijn gebruikt. Het aangetroffen grotere formaat baksteen kan er op duiden, dat er bij de bouw van de muur mogelijk ook bakstenen zijn gebruikt afkomstig van het afgebroken klooster.

2. De muur aan de noordzijde

De aan de noordzijde van het plein aangetroffen muur heeft het kerkhof van de Hervormde Gemeente aan die zijde begrensd. Dat de muur op een andere manier is gefundeerd kan er op wijzen dat deze niet op hetzelfde tijdstip is gebouwd als de hierboven beschreven muur. De muur moet gebouwd zijn nadat een deel van het huizenblok dat daar stond was gesloopt, wat tussen 1646 en 1650 moet zijn gebeurd. Op de plattegrond van het plein van laatst genoemde jaar staat de muur aangegeven exact op de plek waar deze tijdens het onderzoek is aangetroffen. Uit deze plattegrond blijkt wat tijdens het onderzoek ook is vastgesteld, namelijk dat de muur aan beide zijden niet tot aan de straat doorliep. Voor de oostzijde hebben we daarvoor al een verklaring gegeven, voor de westzijde is die niet direct voorhanden. Het kan zijn dat de muur zo is gebouwd omdat hier de onbebouwde achtererven van de huizen aan de voormalige Wale Tuijnstraat

lagen en aan de westzijde aan de Lange Raamstraat nog een huis stond (zie plattegronden). Opmerkelijk is wel dat tijdens het onderzoek hier wel een fundering is aangetroffen met een grondboogconstructie. De reden daarvan kan zijn dat de muur aan de noordzijde gemetseld was op de niet verwijderde fundering van de achtergevels van de afgebroken huizen, terwijl de muur met de spaarboogconstructie geheel nieuw was.

3. Bebouwing aan de noordzijde van het plein

Van het noordelijke deel van dit al eerder genoemde huizenblok zijn resten teruggevonden. Dit waren overwegend de resten van beerputten en waterkelders en een enkel vloertje. Al deze resten zullen gelegen hebben op de - onbebouwde? - achtererven van de huizen staande aan de zuidzijde van de voormalige Wale Tuijnstraat. Zoals hiervoor gezegd werd het zuidelijke deel van dit blok tussen 1646 en 1650 gesloopt. Op de stadsplattegrond van Adriaan van Spinder uit 1742 is te zien dat de huizen aan de zuidelijke rooilijn van de Wale Tuijnstraat nog aanwezig zijn (afb. 11). Dit wordt bevestigd door een aquarel uit 1795 van H.P. Schouten, waar door een toegang tot het binnenterrein van het Proveniershuis deze bebouwing is te zien (afb. 18). Deze huizen moeten eind 18e eeuw - begin 19e eeuw zijn gesloopt.

4. De muur in de zuidwest hoek van het plein

Deze muur lijkt geen relatie te hebben met de andere muren, waaronder de muurresten die direct ten noorden daarvan gevonden zijn. Daarvoor zijn een aantal redenen te geven.

a. De oriëntering van de muur was anders dan die direct ten noorden daarvan. Beide sloten ook niet op elkaar aan.

Afb. 18. Aquarel van H.P. Schouten uit 1795 van de zuidzijde van de Wale Tuijnstraat, gezien vanaf de binnenplaats van het Proveniershuis. Noord-Hollands Archief, Haarlem.

b. De muur was niet diep gefundeerd, namelijk 69 cm + NAP. De onderzijden van de anderen muren bevonden zich echter op 10, 48, 32,5 en 35,5 cm – NAP.

c. De funderingswijze verschilde.

d. De muur was opgemetseld als een kistmuur, wat betekent dat eerst de buitenzijden van de muur werden gemetseld en dat vervolgens de tussenliggende ruimte werd opgevuld met puin en mortel.

e. Het afwijkende grotere formaat bakstenen.

Gezien het laatste kan de muur dateren uit de 14e–15e eeuw, wat overeenstemt met het jaar dat klooster en kerk verheven werden, namelijk 1485. Deze verheffing was in feite een bevestiging van een reeds – jaren? – bestaande situatie. De muur kan dus al voor 1485 zijn gebouwd. Gezien het baksteenformaat van de mogelijke schouw en het gootje kunnen deze in de 16e en 17e eeuw tegen de muur zijn aangebracht. Of deze elementen een relatie hebben gehad met de kleine woningen (cameren) die rond 1663 ten zuidwesten van de kerk hebben gestaan, is niet duidelijk geworden (afb. 6).

5. Prehistorische grondlagen

Op het Nieuwe Kerkplein zijn op verschillende plaatsen grondlagen gevonden die kunnen dateren uit de préhistorie. Dit is op zich niet zo verwonderlijk omdat het plein op de strandwal van Haarlem ligt. Op vele plaatsen in de stad zijn bewoningsporen gevonden die uit die periode dateren.

6. Het St. Annaklooster

Van het St. Annaklooster zelf is zeer weinig teruggevonden. Alleen de in de zuidwest hoek van het Nieuwe Kerkplein aangetroffen muur heeft daar zeer waarschijnlijk deel van uitgemaakt. Gezien alle bouw- en sloopactiviteiten op het plein is dat niet zo verwonderlijk. Te meer als we

in aanmerking nemen dat volgens historische bronnen zelfs de fundering geheel uitgebroken moesten worden.

Literatuur

- ALLAN, F., 1877/1973 deel II en 1883/1973 deel III: Geschiedenis en beschrijving van Haarlem van de vroegste tijden tot op onze dagen. Haarlem.
- DUCO, D.H., 2003: Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda.
- EISLER, MAX, 1913: Der Annenkirchplatz in Haarlem, in: *Oud Holland, jaargang 131*, p. 145-169.
- EISLER, MAX, 1914: Die Geschichte eines Holländischen Stadtbildes. Den Haag.
- FRIEDRICH, F.H.W., 1975: Pijpelogie. Westzaan.
- KOENE, B., 2005: Tussen Gracht en Hout. In: *Haarlem Jaarboek 2004*, p. 107-148.
- KURTZ, G., 1965: De straat waarin wij in Haarlem wonen. Haarlem.
- MEULEN, J. VAN DER, 1987: Pijprokers in reliëf. In: *Pijpelogische Kring Nederland 10e jaargang nr. 39*, p. 59-71.
- SPEET, B. e.a., 1995: Vijfhoek, Raaks en Doelen: Haarlemse Miniaturen deel 32. Haarlem.

BIJLAGEN**BEERPUT 01.
TABAKSPIJPEN 1640-1760****grove pijpen periode 1640-1680**

Basistype	Reliefmerk	Bijmerk	Filtradering	Overige versiering	Aantal
1					56
1			zichtzijde		28
1	4 bladerige tudorroos beide zijden				17
1	4 bladerige tudorroos beide zijden		zichtzijde		2
1	5 bladerige tudorroos beide zijden				24
1	5 bladerige tudorroos beide zijden		zichtzijde		3
1	6 bladerige tudorroos beide zijden				9
1	tudorroos 6 stippen beide zijden				11
1	tudorroos 6 stippen beide zijden		zichtzijde		2
1	tudorroos 6 stippen een zijde				1
1	Jonaspijp				1
Totaal					154

fijne pijpen periode 1640-1680

Basistype	Reliefmerk	Bijmerk	Filtradering	Overige versiering	Aantal
1	Vos op zijn gat niet voor 1674		rondom		1
1	HI ongekroond		rondom		2
1	APongekroond A.P.Verhulst 1650-1660		rondom		1
1	Tudorroos ?		rondom	op steel franse lelies	1
Totaal					5

grove pijpen periode 1680-1720

Basistype	Reliefmerk	Bijmerk	Filtradering	Overige versiering	Aantal
2	4 bladerige tudorroos beide zijden				1
2	4 bladerige tudorroos beide zijden		zichtzijde		1
2	4 bladerige tudorroos beide zijden	halve maan een zijde			6
2	4 bladerige tudorroos beide zijden	2 verticale stippen			2
2	4 bladerige tudorroos beide zijden	B en K			1
2	4 bladerige tudorroos beide zijden	W en D?	zichtzijde		1
2	4 bladerige tudorroos beide zijden	H en V			1
2	tudorroos 6 stippen beide zijden				2
2	L.eiermand met 7 stippen R. roos 6 stippen				2
2	L.eiermand met 8 stippen R. roos 6 stippen				2
2	L.eiermand met 9 stippen R. roos 6 stippen				4
Totaal					23

grove pijpen periode 1720-1770

Basistype	Reliefmerk	Bijmerk	Filtradering	Overige versiering	Aantal
2	L.IW gekroond R.roos 6 stippen 1715-1730				1
2	L.50 gekroond	S	zichtzijde		1
2	L.91 gekroond				2

2	L.95 gekroond	Gouds wapen	1
2	L.rokende man op sjees	Gouds wapen	1
2	L.rokende visser R.I.D.B. 3 vissen gekroond		1
2	L.W.G.B. gekroond met vis		1
Schelppijp M.v.G. gekroond zichtzijde Machiel v. Genderen 1767-1770			1
Totaal			9

BEERPUT 02 1650-1750

Roodbakkend aardewerk

Voorwerp	Catalogus nummer	Type	Aantal	Opmerking
Bakpan		r-bak-4a	1	
		r-bak-	2	
Bord		r-bor-	3	
Grape	Cat. 1	r-gra-11a	1	Zie foto +tekening
		r-gra-	6	
Kom		r-kom-	3	
Olielamp	Cat. 2	r-oli-2	1	Zie tekening
Kop		r-kop-2	1	
	Cat. 3	r-kop-4	2	Zie foto+tekening
	Cat. 4	r-kop-37	1	Zie tekening
Steelekom		r-stk-	3	
Test		r-tes-1	2	
Vergiet		r-ver-	1	
Totaal			27	

Witbakkend aardewerk

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Blaker	w-bla-	1	
Grape	w-gra-	1	
Komfoor	w-kmf-	1	
Pispot	w-pis-	1	
Indet	w-	1	
Totaal		5	

Faience

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Bord	Cat. 5	f-bor-8	1
		f-bor-	2
Kop	Cat.5 en Cat. 7	f-kop-1	2
	Cat. 8	f-kop-2	2
		f-kop-	3
Vaas	Cat. 9	f-vaa-1	1
Totaal			11

Majolica

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Bord	m-bor-	1	
Totaal		1	

Steengoed

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Kan	s2-kan-	1	
Totaal		1	

Glas

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Beker	gl-bek-	1	
Fles	gl-fle-	2	
Kelkglas	gl-kel-10	1	
	gl-kel-	3	
Vogelbakje	gl-vog-2	1	Zie tekening
Totaal		8	

BEERKUIL 01 1550-1625**Roodbakkend aardewerk**

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Bakpan	r-bak-2b	1	Zie tekening
	r-bak-	3	
Bord	r-bor-6	1	Zie foto+tekening
Grape	r-gra-19a	1	Zie foto+tekening
	r-gra-34b	1	Zie foto+tekening
	r-gra-110a	1	Zie foto+tekening
Kan	r-kan-	2	
Kom	r-kom-	2	
Kop	r-kop-13	1	Zie tekening
Pispot	r-pis-	1	
Test	r-tes-1	1	
Indet		2	
Totaal		17	

Witbakkend aardewerk

Voorwerp	Type	Aantal	Opmerking
Pijpaarden afbeelding	pijp-rel	1	zie foto +tekening
Totaal		1	

CATALOGUS

De beschrijving en documentatie van de voorwerpen is volgens het classificatiesysteem voor laat- en post-middeleeuws aardewerk en glas (Deventer Systeem). Voor de uitleg en betekenis van de gebruikte codering wordt verwezen naar de laatste pagina van dit nummer van Haarlems Bodemonderzoek (p. 64).

De schaal van de tekeningen is 1 : 4, tenzij anders vermeld. Dit geldt niet voor de foto's.

Voor de literatuurverwijzing (nr. 9) is om herhalingen in de notatie te voorkomen, gebruik gemaakt van een codesysteem (B2, C2 e.d.). Ter verklaring van de betreffende codes wordt hier slechts een korte verwijzing gegeven.

B2: Bitter, P., 1995; B5: Bartels, M., e.a., 1999; B6: Bitter, P. e.a., 2001; C2: Clevis, H. en Kottman, J., 1989; C3: Clevis, H. en Smit, M., 1990; J3: Jacobs, E. en Van Veen, M., 1996; J5: Jacobs, E. en A. Pavlovic, 2000.

Tekeningen Brigitte Scheffel en Arthur Maül; foto's Jan van Rijsbergen.

Beerput 02

cat. 1

1. 0.84NKP.BP02.001

2. r-gra-11a

3. 17 bc

4. 16/14

5a. roodbakkend

5b. loodglazuur

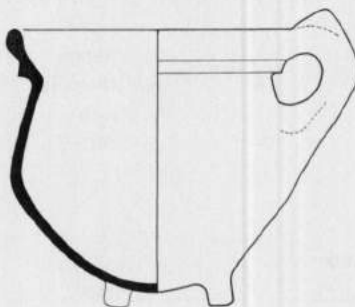
6a. drie poten

6b. 1 verticaal worstoor

6c. vrijwel compleet

7. grape

9. Groeneweg, 1985, p. 17

cat. 2

1. 0.84NKP.BP02.002

2. r-oli-2

3. 17

4. 9.7 I-I-

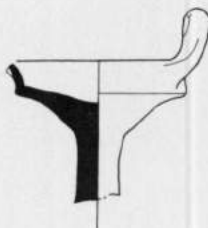
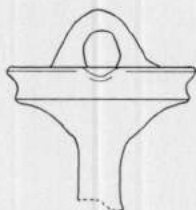
5a. roodbakkend

5b. loodglazuur

6b. ophangoor (worstoor)

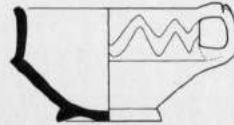
7. olielamp

9. C2, p. 105

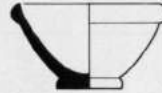
cat. 3

1. 0.84NKP.BP02.003
2. r-kop-4
3. 17d-18A
4. 10/6/5.5
- 5a. roodbakkend
- 5b. loodglazuur
- 5c. buitenzijde ringeloortechniek,
binnenzijde boven slibversiering
- 6a. standing
- 6b. lintoor verticaal geknepen
- 6c. compleet
7. kop
9. Clevis/Kottman, 1989; C3 p. 101

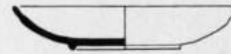
cat. 4

1. 0.84NKP.BP02.004
2. r-kop-37
3. 16c
4. 8/4.5/3.5
- 5a. roodbakkend
- 5b. loodglazuur
- 6a. standvlak
7. kop

cat. 5

1. 0.84NKP.BP02.005
2. f-bor-8
3. 17d-18a
4. 12/2.3/-
- 5a. faience
- 5b. onderglazuur: tinglazuur wit,
beschildering binnenzijde blauw
- 5c. binnenzijde blauw motief
- 6a. standing
7. bord
9. Clovis/Kottman, 1989

cat. 6

1. 0.84NKPBP02.006

2. f-kop-1

3. 1700-1750

4. 6.1/3.5/3.2

5a. faïence

5b. onderglazuur: tinglazuur wit,
beschildering blauw en binnenzijde bodem

5c. bloemmotief + tak

6a. standring

6c. vrijwel compleet

7. kop

cat. 7

1. 0.84NKPBP02.007

2. f-kop-1

3. 1700-1750

4. 5.3/3.2/3

5a. faïence

5b. onderglazuur: tinglazuur wit, beschildering blauw + goud
opgehoogd

6a. standring

6c. vrijwel compleet

7. kop

cat. 8

1. 0.84NKP.BP02.008

2. f-kop-2

3. 1700-1750

4. 6.7/3.7/3

5a. faïence

5b. onderglazuur: tinglazuur wit,
beschildering blauw, goud opgehoogd

5c. floraal decor

6a. standring

6c. vrijwel compleet

7. kop

9. J3. p. 87; Carmiggelt en Van Veen, 1995, p. 78, afb. 98

cat. 9

1. 0.84NKP.BP02.009

2. f-vaa-1

3. 1650 – 1725

4. 5.5/-/-

5a. faïence

5b. Onderglazuur: tinglazuur wit met
blauw zweem, beschilderd blauw

5c. bloemdecor en geometrisch motief

6a. onderzijde open

7. vaas van kaststel

8. Holland

9. J2. p. 54

cat. 10

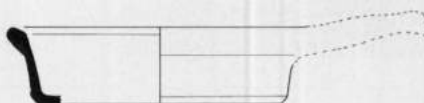
1. 0.84NKP.BP02.010
2. gl-vog-2
3. 1675 – 1720
4. 7.5/-/-
- 5a. glas
- 5b. blauw
- 6c. een zijde afgeplat
7. vogelzaadbak
8. Duitsland of Nederland
9. B5, p.1025

Beerkuil 01

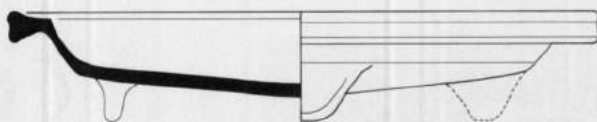
cat. 11

1. 0.84NKP0032.001
2. r-bak-2b
3. 16
4. 24/6/19
- 5a. roodbakkend
- 5b. loodglazuur, rand spaarzaam
- 6c. fragment rand, wand, bodem
7. bakpan
9. C2, p. 91

cat. 12

1. 0.84NKP0032.002
2. r-bor-6
3. 16 – 17a
4. 31.4/6
- 5a. roodbakkend
- 5b. loodglazuur binnenzijde
- 5c. slibboogjes op de vlag
- 6a. drie standlobben
- 6c. vrijwel compleet
7. bord

cat. 13

1. 0.84NKP0032.003

2. r-gra-19a

3. 16B – 17A

4. 12.5/10.5

5a. roodbakkend

5b. inwendig loodglazuur,
uitwendig spaarzaam

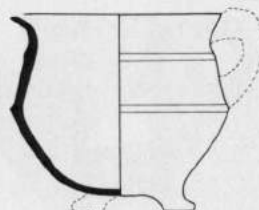
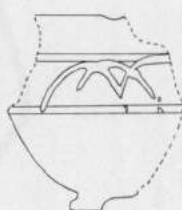
5c. ringloortechniek onder de rand

6a. drie poten

6c. fragment rand, wand en bodem

7. grape

9. C3, p. 183

cat. 14 schaal 1:5

1. 0.84NKP0034

2. r-gra-34b

3. 16B – 17A

4. 32/22.5/

5a. roodbakkend

5b. inwendig loodglazuur,
wand spaarzaam

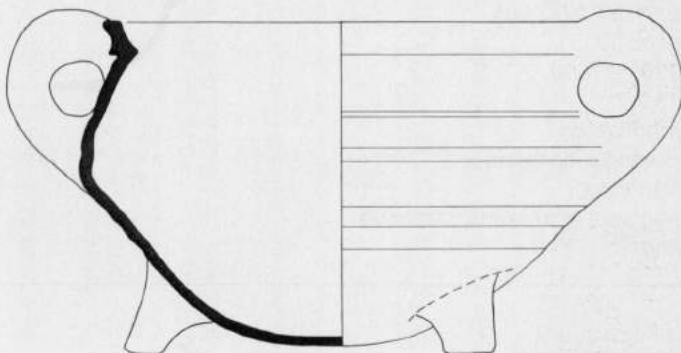
6a. drie poten

6b. 2 verticale worstoren

6c. vrijwel compleet

7. grape

9. B2, p. 126

cat. 15

1. 0.84NKP.0032.004

2. r-gra-110a

3. 16

4. 13/12.5

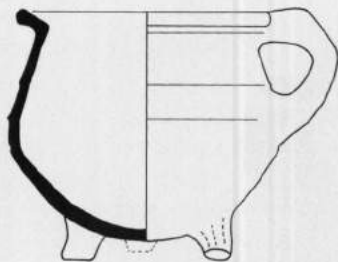
5a. roodbakkend

5b. loodglazuur buitenzijde spaarzaam,
binnenzijde slib/koperoxide tot de helft van de wand

6a. drie poten

6c. fragment rand, wand, bodem

7. grape

cat. 16

1. 0.84NKP.0032.005

2. r-kop-13

3. 1500 – 1600

4. 15/7/7

5a. roodbakkend

5b. inwendig loodglazuur

6a. standring

6c. fragment rand, wand, standring

7. kop

cat. 17 schaal 1:2

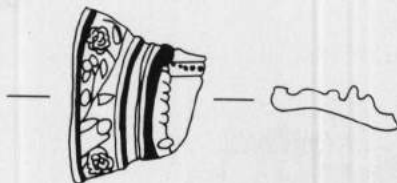
1. 0.84NKP.0032.006

2. w-pijp-rel

5a. pijpaaarde

6c. fragment wand/rand

7. pijpaaarden relief

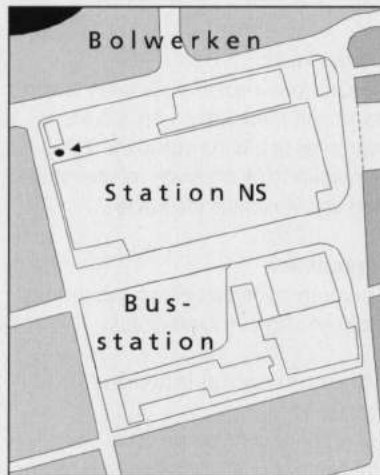

Menselijke skeletresten afkomstig van de Kruisweg in Haarlem

Dr. S. Alpaslan-Roodenberg *)

Verslag wordt gedaan van onderzoek aan menselijke skeletdelen, ongesorteerd verzameld in een grafkuil bij een klein archeologisch onderzoek aan de Kruisweg te Haarlem. Op grond van het aangetroffen aardewerk dateert de begraafing uit de 17e eeuw of mogelijk nog daarna. Het onderzoek geeft aan dat de skeletresten afkomstig zijn van minimaal zes volwassenen en drie kinderen. De gehele context van het onderzoek wijst op een niet reguliere begraafing.

Afb. 1. Locatie, punt bij pijl, op circa NW gerichte, vereenvoudigde topografie rond het NS station. Schaal 1: 5000. Tekening J. de Jong.

Afb. 2. Schedel van een jonge vrouw. Foto Bureau Archeologie, W. Ehbets.

INLEIDING

Menselijke skeletdelen afkomstig uit een grafkuil werden op 10 maart 1997 verzameld door P. Groeneveld en J. de Nieuwe, werkzaam bij het bureau Archeologie van de Gemeente Haarlem. Het betreft materiaal verzameld tijdens een klein onderzoek verricht bij renovatiewerkzaamheden bij de percelen Kruisweg 3 aan de westzijde van het NS-Stationscomplex (afb. 1). Door de korte beschikbare tijd en beperkte werkomstandigheden, werden alle vondsten ongesorteerd verpakt in 3 zakken (vondstnummers: 97 KRW – 001 – 002 – 003). Volgens opgave dateert de begraafing uit de 17e eeuw of mogelijk nog later. Dit werd opge maakt uit de bij de beenderen aangetroffen potscherven (P.A. Groeneveld en A.M. Numan, 1998).

Op verzoek van het Bureau Archeologie werden door mij de skeletdelen nader onderzocht. De inhoud van de drie zakken bestond uit menselijke beenderen, enkele dierenbotten, stenen en ijzeren spijkers met kleine stukjes hout. De beenderen werden gewassen, schoongemaakt en aan de lucht gedroogd. De gebroken botten werden met houtlijm gerepareerd en een verbrijzelde schedel werd gereconstueerd. De botten werden gegroepeerd. Het minimum aantal individuen werd bepaald aan de afzonderlijke beenderen, die verder in het artikel in een lijst worden weergegeven. Door het gemengde karakter van de skeletdelen worden de uitkomsten van geslacht en leeftijd onder voorbehoud gegeven.

*) fysisch antropoloog

HET ONDERZOEK

Volwassenen

Schedel

1. Een complete schedel werd in een goed geconserveerde conditie aangetroffen (afb.2). Deze schedel is met een zekerheid van 80 tot 85% van een vrouw (Krogman & Iscan 1992). Rond haar rechter oor werden enkele groene vlekken waargenomen, die aangeven dat ze waarschijnlijk een koperen ooring droeg toen ze werd begraven. Deze is niet tussen de beenderen teruggevonden. Tandheelkundig onderzoek werd uitgevoerd naar de elementen van de rechterhelft van de bovenkaak.

De tanden waren niet afgesleten; de derde rechter kies was van nature afwezig. Er was veel tandsteen op de door caries aangetaste kiezen. Behalve vergevorderde caries werden fistels en ontsteking van het tandvlees geconstateerd. De leeftijd van de vrouw kan worden vastgesteld aan de hand van de schedelnaden (Acsadi en Nemeskeri, 1970). Deze gaven een grove indicatie voor haar leeftijd: tussen de 23 en 40 jaar. Volgens de schedelindex (breedte / lengte x 100) valt deze schedel in de categorie "dolichocranial" (langschedelig) (Knussman, 1988).

2. Een andere schedel, die waarschijnlijk verbrijzeld was tijdens het verzamelen van de botten, kon worden gereconstrueerd (afb. 3). Vanwege de nog geheel onvergroeide schedelnaden kan de leeftijd van dit individu gesteld worden op 15 à 20 jaar.

3. Verder waren er een paar niet aan elkaar passende schedelfragmenten: een linker en twee rechter slaapbeenfragmenten en een fragment van een achterhoofdsbeen. Twee rechter rotsbeenderen (processus mastoideus) waren klein en daarom waarschijnlijk van vrouwen; een linkerrotsbeen was zwaarder en behoorde mogelijk tot een man. Het minimum aantal personen dat uit deze schedelfragmenten kan worden afgeleid bedraagt vijf.

Onderkaak

Reparatie van losse kaakdelen leverde twee complete kaken op. Voorts waren er een bijna complete kaak, een linker stuk en twee rechter stukken van verschillende kaken.

Bovenkaak

Er waren twee aan elkaar passende stukken van een bovenkaak.

Minimum aantal individuen (tabel 1)

Uit de gegevens op de tabel volgt, dat het materiaal betrekking heeft op minstens 6 volwassen personen.

Een aantal afzonderlijk lange botten pasten aan elkaar. Hieruit werden drie mogelijke individuen onderscheiden:

1. Waarschijnlijk tot hetzelfde individu behorend

Rechter arm: opperarmbeen – ellepijp – spaakbeen

Linker arm: opperarmbeen – spaakbeen

Rechterbeen: dijbeen – scheenbeen – kuitbeen – knieschijf

Linkerbeen: dijbeen – kuitbeen

2. Waarschijnlijk tot hetzelfde individu behorend:

Rechterbeen: dijbeen – scheenbeen – kuitbeen

Linkerbeen: dijbeen – scheenbeen – knieschijf

Afb. 3. Gereconstrueerde schedel van een jongen van ca. 15-20 jaar oud. Foto Bureau Archeologie, W. Ehbets.

	Linker	Rechter	Min. Aantal individuen
1e halswervel (atlas)			4
2e halswervel (axis)			2
Sleutelbeen (clavicula)	3	4	4
Schouderblad (scapula)	4	3	4
Bekken (pelvis)	3	3	3
Heiligbeen (sacrum)			1
Schildkraakbeen (thyroid cartilage)			1
Tongbeen (os hyoideum)			1
Knieschijf (patella)	3	4	4
1 ^e rib (costa)	2	4	4
Borstbeen (sternum)			3
Oppeerarmbeen (humerus)	6	4	6
Spaakbeen (radius)	2	4	4
Ellepijp (ulna)	4	3	4
Dijbeen (femur)	3	3	3
Scheenbeen (tibia)	4	3	4
Kuitbeen (fibula)	5	3	5
Hielbeen (calcaneus)	3	3	3
Sprongbeen (talus)	5	5	5

Tabel 1. Minimum aantal individuen berekend op basis van de botten, exclusief schedel en kaken.

3. Waarschijnlijk tot hetzelfde individu behorend:

Rechterbeen: dijbeen – scheenbeen – kuitbeen – knieschijf.

Linkerbeen: dijbeen – scheenbeen

Rechterarm: spaakbeen

De botten van dit individu waren zwaarder dan die van de twee anderen en daarom waarschijnlijk van een man.

Kinderen

De leeftijden zijn bepaald met behulp van de lange botten (Maresh, 1955) en gebitsonderzoek (Ubelaker, 1978).

1. Een kind van 2-3 jaar, getuige dijbeen, opperarmbeen en tanden van de onderkaak.

2. Baby van 0-2 maanden; leeftijd vastgesteld d.m.v. spaakbeen (afb.4) en tanden van de bovenkaak.¹

3. Baby van 0-1 jaar; leeftijd bepaald d.m.v. spaakbeen en ellepijp.

De schedels van de kinderen waren incompleet. Daarnaast was er een

botfragment van een ouder kind waarvan de leeftijd niet kon worden vastgesteld.

Afb. 4. Van rechts naar links: spaakbeen van een baby van 0-2 maanden, spaakbeen en ellepijp van een baby van 0-1 jaar. Verdeling maatstok in centimeters. Foto Bureau Archeologie, W. Ehbets.

CONCLUSIE

Uit de verzamelde botten konden tenminste zes volwassenen worden herkend aan de hand van het opperarmbeen (humerus). Van deze volwassenen konden drie individuen met behulp van lange botten worden gereconstrueerd. Deze botten pasten precies aan elkaar op grond van grootte, kleur en vorm. Er waren twee complete schedels in de collectie. Een was van een jonge vrouw, de andere waarschijnlijk van een jongen. In de collectie waren voorts botten van kinderen in de leeftijd van 2-3

jaar, van 0-1 jaar en van 0-2 maanden.

Afgaande op de heterogene samenstelling van deze collectie skeletdelen, met name de resten van zes volwassenen en drie kinderen die samen in een grafkuil zijn gevonden, is men geneigd te denken dat het hier een noodbegrafing betreft. Wat de aanleiding heeft gegeven tot het delven van zo'n ongebruikelijke graf is een kwestie van speculatie.²

Met dank aan A. Ketelaar voor de vertaling uit het Engels.

Literatuur

ACSADI, G. and J. NEMESKERI, 1970: History of human life span and mortality. Hungarian Academic Society, Budapest.

GROENEVELD, P.A. en A.M. NUMAN, 1998: Kroniek 1997 nr. 7. In: *Haarlems Bodemonderzoek* 31, p. 83.

KNUSSMANN, R., 1988: Anthropologie. Handbuch der vergleichenden. Biologie des Menschen, Band I. Fischer Verlag, Stuttgart.

KROGMAN, W. and M.Y. ISCAN, 1992: The human skeleton in forensic medicine, New York.

MARESH, M.M., 1955: Linear growth of bones of extremities from infancy through adolescence. In: *A.M.A. American Journal of Disease of Children*, 89:752-743.

UBELAKER, D.H., 1978: Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation. Taraxacum, Washington.

Noten

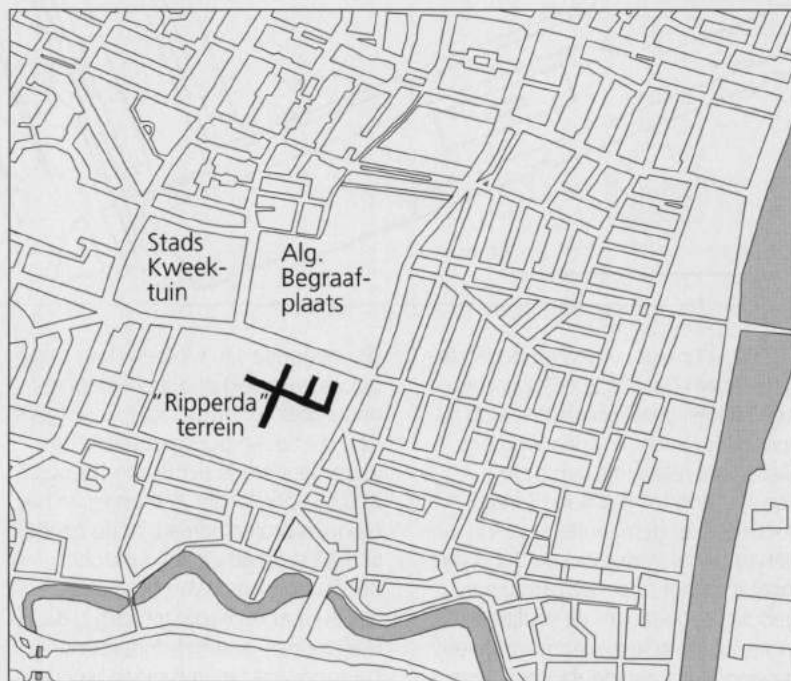
- 1 De vorming van tanden is een belangrijke leeftijdsindicator voor babies. De ontwikkeling van de eerste melktanden begint tussen de 14e en 16e week na de conceptie. De permanente tanden worden ook gevormd in de prenatale fase.
- 2 De heer J. de Jong merkte bij het in 2001 afgesloten manuscript het volgende op. Op de kaart van Haarlem van Peter Wils uit 1646, daterend van voor de noordelijke uitbreiding van de stad, staat aan de westzijde van de "Cruys wech" een kleine begraafplaats aangegeven. Nagenoeg zeker is dit de locatie waar bij het station de bovenbeschreven skeletdelen werden aangetroffen. Geheel in overeenstemming met de bij het archeologisch en antropologisch onderzoek verkregen resultaten, betreft het hier naar alle waarschijnlijkheid een herbegraving van uit geruimde graven afkomstige beenderen. De graven zullen vermoedelijk niet al te lange tijd na de datering van de bovengenoemde kaart zijn geruimd, dat in latere kaarten en gegevens over de inrichting van dit stadsdeel vermoedelijk wel is te achterhalen. Hier werd geen nader onderzoek naar gedaan.

Archeologisch onderzoek Ripperda-kazerne

E. Jacobs *)

In de periode van 24 september tot en met 3 oktober 2003 is in opdracht van het Bureau Archeologie van de gemeente Haarlem door Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau, een archeologisch onderzoek uitgevoerd op de locatie die bekend staat als de 'Ripperda-kazerne' te Haarlem. Aanleiding voor het onderzoek vormde de voorgenomen ontwikkeling van het terrein. Op basis van eerder uitgevoerd onderzoek bestond het vermoeden dat op dit terrein bewoningssporen uit het Laat-Neolithicum en/of de Vroege-Bronstijd aanwezig zouden kunnen zijn. Helaas werden hiervoor geen duidelijke aanwijzingen gevonden. Wel was een in duinzand ingeschakeld humeus niveau aanwezig dat op basis van C14-bepalingen omstreeks 2000 voor Chr. gedateerd kan worden. Die datering sluit aan bij een tijdens eerder onderzoek nabij de onderzoekslocatie aangetroffen humeuze bodem, waarin zich aardewerkfragmenten uit de overgang van het Laat-Neolithicum naar de Vroege Bronstijd bevonden. In de bovenkant van het duinzand, direct onder de huidige bouwvoor, werd een groot aantal kuilen, greppelpatronen en andere bewerkingssporen aangetroffen, die alle uit de Late-Middeleeuwen en/of Nieuwe Tijd dateren.

Afb. 1. Locatie van het opgravingsterrein nabij de kruising van de Kleverlaan en de Schoterweg.

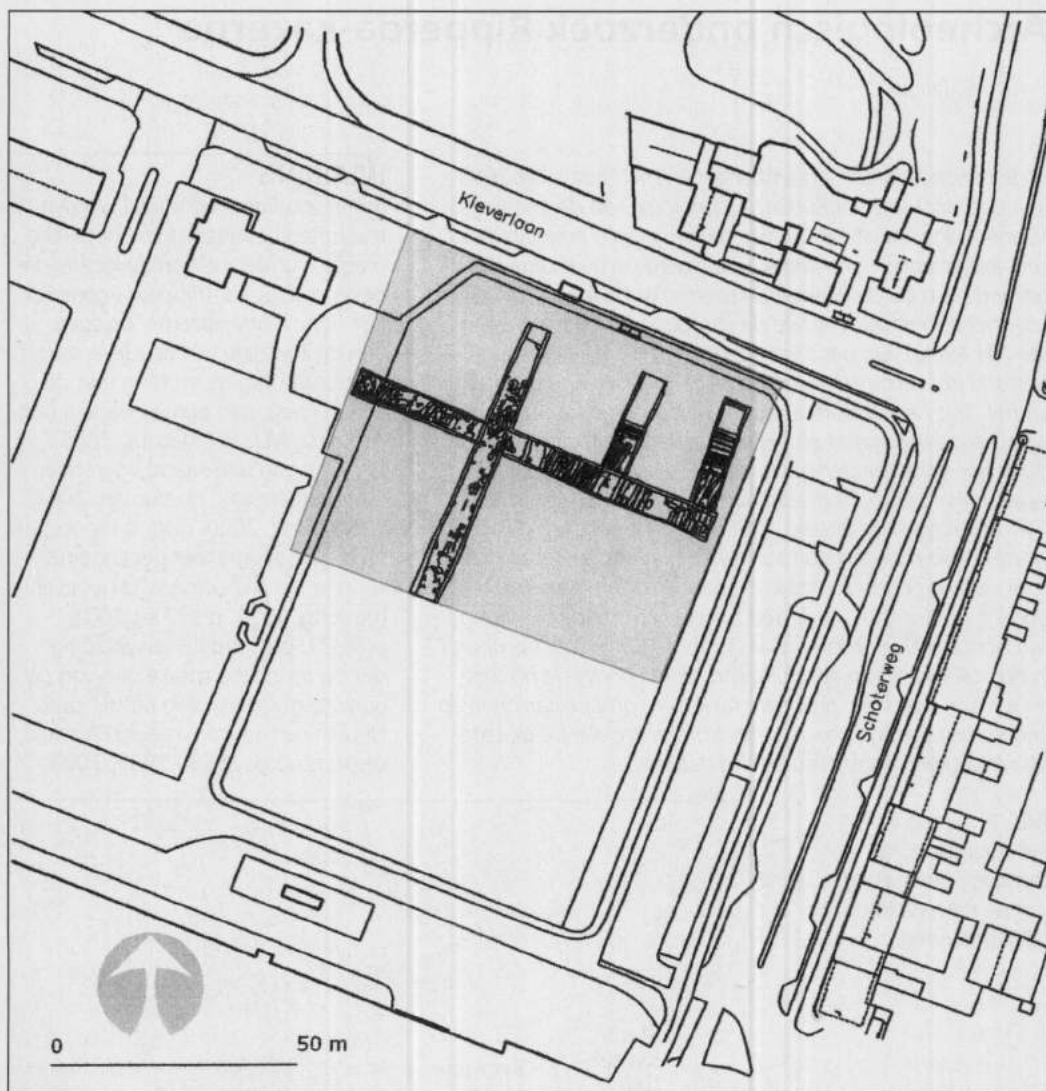

500 m

INLEIDING

In het voorliggende artikel worden de resultaten beschreven van het archeologisch onderzoek op de locatie die bekend staat als 'Ripperda-complex', een voormalige kazerne, gelegen aan de zuidzijde van de Kleverlaan, ter hoogte van de kruising met de Schoterweg, gemeente Haarlem (afb. 1) (Dorst, M.C. & E. Jacobs, 2005). Op basis van uitgevoerd vooronderzoek (Groeneveld en Numan, 2001; Groeneveld, 2000, diverse rapporten) en in combinatie met bekende historische en archeologische gegevens (de Jong, 1971, p.127 en 2004, p.69-71) bestond de verwachting dat op de locatie sprake was van de aanwezigheid van een uit het Laat-Neolithicum en/of (Vroege) Bronstijd, respectievelijk 2850 - 2000, 2000

*) Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau

- 1800 voor Chr., daterend nederzettingsterrein (Jacobs 2003) waarbinnen relatief goed geconserveerde sporen verwacht konden worden. Gezien de relevantie van deze verwachting tot het door Bureau Archeologie, gemeente Haarlem, gehanteerde onderzoekskader is de locatie als behoudenswaardig aangeduid. Behoud van de vindplaats *in situ* bleek echter niet mogelijk en de vindplaats diende dan ook, voor zover zij verstoord zou worden door de ontwikkeling van het terrein, ex

situ behouden te worden door middel van vlakdekkend archeologisch onderzoek. Dit onderzoek is, volgens de in het daarvoor opgestelde ontwerp genoemde richtlijnen (Jacobs 2003), door Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau, in de periode van 24 september t/m 3 oktober 2003 uitgevoerd. Van de zijde van het Bureau Archeologie nam J. de Nieuwe deel aan het onderzoek. De supervisie lag in handen van de stadsarcheoloog.

Afb. 2. Onderzoeksterrein (grijs) met aangelegde werkputten.

DE ONDERZOEKSLOCATIE

De onderzoekslocatie is gelegen aan de zuidzijde van de Kleverlaan, ter hoogte van de kruising met de Schoterweg in Haarlem, en betrof de noordoostelijke hoek van het zogenoemde 'Ripperda-complex', een voormalige militaire kazerne.

De oostzijde van het onderzoeksgebied was tot kort voor de aanvang van het onderzoek in gebruik als parkeerplaats, met aan de noordoosten oostzijde een groenstrook die o.a. beplant was met bomen, terwijl aan de westzijde sprake was van de aanwezigheid van verschillende voormalige kazernegebouwen. Bij aanvang van het onderzoek waren die gebouwen in het kader van de voorgenomen nieuwbouw reeds gesloopt en was ook het asfalt van de voormalige parkeerplaats verwijderd. De totale onderzoekslocatie besloeg een oppervlakte van circa 78 x 60 meter (afb. 1 en 2).

GEOLOGIE EN BEWONINGS-GESCHIEDENIS

De basis voor het huidige landschap in de Nederlandse kustregio werd zo'n 5000 jaar geleden gevormd. Toen volgde op een periode van een snelle zeespiegelstijging een fase waarin deze stijging steeds langzamer verliep. Door de zee aangevoerd zand werd niet meer terug naar dieper water gesleept en als gevolg hiervan ontstonden voor de toenmalige kust van Noord- en Zuid-Holland ongeveer parallel aan de huidige kust zandbanken die het achterland van de zee afschermden. Door de verdere aanvoer van zand van de zeebodem werden de zandbanken, ook wel strandwallen genoemd, steeds verder opgehoogd totdat zij permanent boven het niveau van hoog water kwamen te liggen. Wind zorgde ervoor dat op de strandwallen vanaf het strand afkomstig zand werd afgezet. De lage duinen die als gevolg hiervan ontstonden worden

aangeduid als de Oude Duinen.

Ondanks de nog steeds voortgaande zeespiegelrijzing konden de strandwallen hierdoor blijven bestaan. Zo ontstonden van oost naar west min of meer evenwijdig aan de huidige kust een in ouderdom afnemend aantal strandwallen, gescheiden door laagten, de strandvlakten. In deze strandvlakten had de zee aanvankelijk nog toegang, maar hierin trad naderhand veenvorming op. Dit veenpakket wordt aangeduid met de naam Hollandveen. Afwatering van de veengebieden vond plaats via een stelsel van veenrivieren, waaronder de Liede en het Spaarne. Via deze rivieren ondervond de regio ook invloed van de zee. Zo was er rond 1150 na Chr. sprake van een grote overstroming waarbij in en rond Haarlem een kleipakket, de zogenoemde Klei van Bakenes, over delen van het veen werd afgezet (Jacobs 1995).

Een van de genoemde strandwallen wordt de strandwal van Haarlem genoemd. Het centrale deel van de langwerpige stad ligt op deze strandwal, terwijl de stad naar het oosten en westen over de daar aanwezige strandvlakten is uitgebreid. Geologisch gezien ligt de onderzoekslocatie op de strandwal van Haarlem. De op de strandwal afgezette Oude Duinzanden vertonen daarbij een onregelmatig reliëf en plaatselijk, o.a. op de kruising van de Kleverlaan met de Schoterweg, lijkt sprake te zijn geweest van kleine venetjes die op een gegeven moment opgevuld zijn met veen.

Op basis van het in de inleiding genoemde eerder uitgevoerd booronderzoek en bekende geologische gegevens, kan gesteld worden dat de onderzoekslocatie gelegen is in, als ook afgedekt wordt door, de op de strandwal afgezette Oude Duinzanden.

Enkele locaties binnen de gemeente Haarlem met sporen die uit het Laat-

Monster	Materiaal	conv. BP	jaren voor Chr. (1 Sigma)	jaren voor Christus (2 Sigma)	Opmerkingen
GrN-4635	Veen zandig	3685 +/- 40	2132-1978	2186-1942	Schoterweg basis veen
GrN-18717	veen	3545 +/- 20	1916-1785	1939-1778	veenpakket op flank strandwal Vondelweg, onder Bronstijd akkerlaag
GrN-18718	houtskool	1918 +/- 38	1393-1265	1411-1219	boven veenpakket op flank strandwal Vondelweg, onder Bronstijd akkerlaag
GrA-25957	Bodem	3675 +/- 45	2137-1979	2197-1923	natuurlijke bodem
GrA-25958	Bodem	3720 +/- 45	2197-2035	2279-1977	natuurlijke bodem

Tabel 1. C14-analysen. De bepalingen GrA-25957 (sterk humeus zand, top van de bodem) en GrA-25958 (sterk humeus zand, middendeel van de bodem) zijn afkomstig van het onderhavige onderzoeksterrein.

Neolithicum dateren wijzen er op dat de strandwal al vrij spoedig na de vorming, zo'n 3000 jaar v. Chr., door de mens in gebruik werd genomen. Eén van die plaatsen betreft een vindplaats op de kruising van de Schoterweg en de Kleverlaan, aan de noordzijde van de hier besproken onderzoekslocatie. Op genoemde vindplaats werd in 1963 bij de aanleg van een gasleiding een in het Oude duinzand ingeschakelde veenlaag waargenomen, die naar weerszijden overging in een iets hoger gelegen humeus niveau. In deze humeuze laag bevonden zich laatneolithische aardewerkfragmenten. De onderzijde van de veenlaag, waarschijnlijk de vulling van een lokaal ven, werd op basis van C14-analyse omstreeks 1700 jaar voor Chr. gedateerd (de Jong, 1971, p. 127). Door de thans te gebruiken geavanceerde methode om C14-dateringen om te zetten in kalenderjaren (calibratie), is dit nu rond 2000 jaar voor Chr. (de Jong, 2004, p.69-71). (tabel 1).

Ook uit de daarop volgende Bronstijd, evenals de IJzertijd en de Romeinse Tijd zijn op de strandwal van Haarlem diverse vindplaatsen bekend. Bij in 1997 en 1998 langs de oostzijde van de Vondelweg uitgevoerd archeologisch onderzoek werden o.a. sporen van uitgebreide

akkercomplexen aangetroffen die uit deze perioden dateren (Jacobs, 2001). Sporen van bijbehorende nederzettingen zijn tot op heden evenwel op de strandwal van Haarlem nog niet aangetroffen. Aan het eind van de 3de eeuw na Christus was, als gevolg van politieke onrust, gecombineerd met klimatologische veranderingen, waarschijnlijk sprake van een breuk in de bewoningsgeschiedenis in en rondom het huidige Haarlem. Sporen die in de Vroege-Middeleeuwen gedateerd kunnen worden zijn tot heden in ieder geval nog niet aangetroffen, afgezien van een enkel verspreid aangetroffen stukje aardewerk. Volgens de historische bronnen moet er evenwel in de 10de eeuw sprake van bewoning zijn geweest. Het goederenregister van de Sint Maartenskerk te Utrecht vermeldt dan namelijk het bezit van drie hoeven te Haralem. Deze naam is afgeleid van het vroeg-middeleeuwse Harulahaima, wat huis op een open plek in een op de zandgrond gelegen bos betekent. Waar de bewoning geplaatst moet worden en hoe deze er uit zag is, zoals aangegeven, niet bekend. In de eerste helft van de 11de eeuw wordt vervolgens gesproken over de aanwezigheid van een kerk te Haarlem. Vermoedelijk gaat het daarbij om een houten of stenen voorganger van de

huidige 15de-eeuwse Sint Bavo. Het is deze kerk en de daarbij behorende bewoning die vanaf dat moment als centrum gaat fungeren voor de nederzetting die in de daarop volgende eeuwen zal uitgroeien tot de stad Haarlem.

De hier besproken onderzoekslocatie valt buiten deze middeleeuwse kern en werd pas in de 19de eeuw bij de stad getrokken. De Kleverlaan, de Schoterweg en de Middenweg zijn echter wel oude wegen waarlangs gedurende de (post)middeleeuwen aanwezigheid van bewoning waarschijnlijk is. Zo bevond zich aan de Kleverlaan, tegenover de huidige Ter Spijistraat, in de 18de eeuw een hofstede waarvan de bijbehorende gronden zich uitgestrekt zullen hebben tot op het voormalige 'Ripperda-complex'.

Gedurende de Middeleeuwen vond er op veel plaatsen een egalisatie plaats van de duinen met als doel het uitbreiden van het areaal aan landbouwgrond. Een verstoring van eventuele vroegere bewoningssporen kan hierbij hebben plaatsgevonden. Waarschijnlijk is de locatie tot in de tweede helft van de negentiende eeuw hoofdzakelijk in gebruik geweest als landbouwgrond. In 1882 werd op de locatie de Ripperda-kazerne aangelegd. Naast de kazerne zelf en een exercitieveld, was er een kantine, een gymnastiekgebouw, een privaatgebouw, een overdekte rijbaan, twee open rijbanen, vier stallen, een ziekenstal en een smederij met beslagloods. De oplevering van de nieuwbouw vond plaats op 15 oktober 1884.

VOORAFGAAND ONDERZOEK

Bij de aanleg van een gasleiding is in 1963 op de kruising Kleverlaan/Schoterweg een in het Oude Duin ingeschakelde veenlaag waargenomen die naar weerszijden overging in iets hoger gelegen humeus niveau.

Hierin werden aardewerkfragmenten aangetroffen, die in het Laat-Neolithicum gedateerd worden (2850 - 2000 voor Chr.). De onderzijde van de veenlaag, waarschijnlijk de vulling van een lokaal ven in het Oude Duin, is, zoals hiervoor reeds is vermeld, op basis van C14-analyse omstreeks 2000 voor Chr. gedateerd (GrN 4635, tabel 1).

Naar aanleiding van bovenstaande waarneming zijn in 1999 en 2000 door Bureau Archeologie van de Gemeente Haarlem (Groeneveld, 2000) grondboringen verricht binnen de hier besproken onderzoekslocatie. De daarbij verkregen resultaten leken te wijzen op het voorkomen van twee locaties binnen het onderzoeksgebied waar mogelijk sprake was van de aanwezigheid van archeologische waarden.

De eerste locatie bevond zich aan de noordwestzijde van het voormalige kazerneterrein, waar direct onder de bouwvoor aanwijzingen werden aangetroffen voor de aanwezigheid van (post)middeleeuwse bewoningslagen. Dit past binnen de bekende historische gegevens die betrekking hebben op het onderzoeksgebied. Op grond van deze waarnemingen en de resultaten van het eerder uitgevoerde booronderzoek, werd verder archeologisch onderzoek niet relevant gevonden en blijft deze locatie hier verder buiten beschouwing.

De tweede locatie bevond zich aan de noordoostzijde van de voormalige kazerne, waar op een diepte van circa 1,30 m, circa 0,4 tot 0,6 m - NAP, in duinzand een uit humeus zand bestaand gelaagd niveau (bodem) werd aangetroffen. Verondersteld werd dat dit de zuidelijke voortzetting betrof van het prehistorisch bewoningsniveau dat in 1963 op de kruising met de Schoterweg was waargenomen.

Afb. 3. Overzicht van de opgraving.

Vanwege de aanwezigheid van een geasfalteerde parkeerplaats op het terrein tussen de boringen waarin dit humeuze niveau werd aangetroffen en de waarneming van 1963, was dit evenwel niet zeker. Verondersteld werd dat onder de parkeerplaats het humeuze zandpakket min of meer ongestoord aanwezig zou zijn. Vast stond dat het zandpakket niet aanwezig was in de aan de noordzijde van het onderzoeksgebied gelegen groenstrook. Die strook valt min of meer gelijk met een 19de-eeuwse gracht die het 'Ripperda-complex' oorspronkelijk omgaf en die de bodem tot op grote diepte heeft verstoord. Ook het zuidoostelijk deel van het plangebied leek door 19de en 20ste-eeuwse bouw- en sloopactiviteiten tot beneden het niveau waarop het humeuze zandpakket voorkomt verstoord te zijn. In westelijke richting werd deze humeuze bodem eveneens niet meer in de boringen waargenomen. Daar leek dit evenwel niet het gevolg te zijn van de aanwezigheid van verstoringen, maar het resultaat van verstuvingsen waarbij al in de prehistorie sprake was geweest van erosie van het toenmalige loopopper-

vlak. Desondanks bestond de mogelijkheid dat vanuit het humeuze zandpakket dieper ingegraven sporen, zoals paalgaten, afvalkuilen, greppels en waterputten, wel nog aanwezig waren. Vooralsnog werd er daarom van uitgegaan dat de totale omvang van de locatie waar sprake was van de aanwezigheid van prehistorische bewoningssporen waarschijnlijk niet groter was dan 65 bij 90 m en lag in de hoek aan de kruising tussen de Schoterweg en de Kleverlaan.

HET ONDERZOEK

Op basis van het uitgevoerde vooronderzoek is door Bureau Archeologie, gemeente Haarlem, de locatie waar mogelijk sprake was van prehistorische bewoningssporen als behoudenswaardig aangemerkt. De invulling van de ontwikkeling van de locatie aanleg, en de diepte tot waarop grond-verstorende activiteiten gepland zouden plaatsvinden, sloten het behoud van archeologische waarden in situ evenwel uit. Besloten is daarom om voorafgaand aan de verstoring van de locatie een onderzoek in de vorm van een vlakdekkende opgraving uit te laten voeren.

Omdat het vooronderzoek geen uitsluit had gegeven over de exacte omvang en aard van de vindplaats is in eerste instantie begonnen met de aanleg van twee proefsleuven (wp 1 en 2). Op basis van de daarbij verkregen resultaten leek het uiteindelijk onwaarschijnlijk dat op de locatie sporen aanwezig waren, die samenhangen met bewoning ter plaatse gedurende de Prehistorie.

Gezien deze conclusie besloot de stadsarcheoloog dat niet de gehele locatie onderzocht behoefde te worden. Wel werden de proefsleuven uitgebreid (werkput 3 t/m 5). Dit om met meer zekerheid vast te kunnen stellen dat op de locatie inderdaad geen sporen voor prehistorische bewoning aanwezig waren en mogelijk ook gegevens te verkrijgen waarmee die afwezigheid verklaard zou kunnen worden.

RESULTATEN

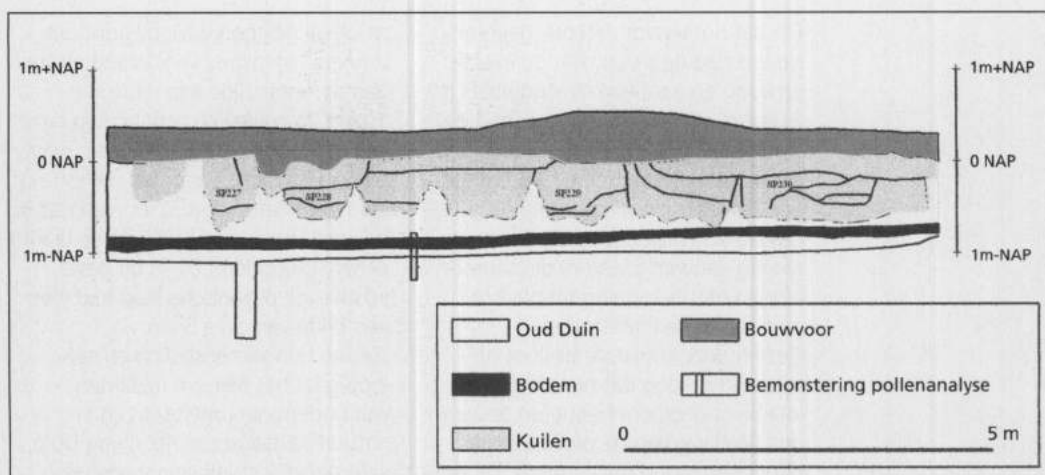
De hier besproken onderzoekslocatie is gelegen op de zogenoemde strandwal van Haarlem. De vorming daarvan dateert vermoedelijk van zo'n 3000 jaar voor Chr. (de Jong, 1997).

Tijdens het onderzoek (afb. 3) werd vastgesteld dat de top van het ongestoorde Oude Duin op 0 m NAP ligt. Het Oude Duin kenmerkt zich door fijn tot middelgrof, soms siltig zand dat afwisselend geoxideerd of gereduceerd is. Enkele in het Oude Duin ingeschakelde organische, grijsbruine zandlensjes, o.a. ter hoogte van werkput 3, kunnen geïnterpreteerd worden als natuurlijke inspoelingshorizonten, behorend bij oorspronkelijk op het Oude Duin aanwezige bodems. Plaatselijk, o.a. ter hoogte van werkput 1 en 3, zijn restanten van dergelijke natuurlijke bodems aangetroffen. Zo kon aan de noordzijde van werkput 1 een restant van een bodem over een lengte van circa 10 meter gevolgd worden. De bodem, waarvan de onderzijde op circa 0,96

m - NAP gelegen was, bestond uit humeus, enigszins venig zand en had aan de noordzijde een dikte van circa 10 cm. In zuidelijke richting liep deze vervolgens geleidelijk omhoog, waarbij deze in dikte afnam en uiteindelijk verdween (afb. 4 en 5). In werkput 3 bevond zich in een kuilvormige laagte eenzelfde bodem. De in dit geval lichtkleige organische laag had hier een dikte van circa 5 cm.

Gezien hun samenstelling en verloop gaat het hier om restanten van bodems die ontstaan zijn in natuurlijke laagtes in het Oude Duin, vermoedelijk stuifkuilen. Hierin kon zich in een periode van vernatting een humeuze, licht venige tot kleige bodem vormen. Op basis van C14-analyse van de top en het middendeel van de bodem aan de noordzijde van werkput 1 kan de vorming ervan aan het eind van het Laat-Neolithicum en/of de Vroege Bronstijd, 2279 - 1923 voor Chr., gedateerd worden (tabel 1: GrA-25957 en GrA-25958). De datering is nagenoeg gelijk aan die verkregen bij het reeds genoemde onderzoek op de kruising van Kleverlaan en Schoterweg en heeft betrekking op de vroegste 'natte fase', zoals beschreven door Jelgersma et al. (1970).

Botanische analyse (Smeerdijk 2005) van de bodem aan de noordzijde van werkput 1 wees uit dat ten tijde van de bodemvorming sprake was van de aanwezigheid van een bos dat gedomineerd werd door eiken. Aanwezigheid van o.a. smalle weegbree, veldzuring, ratelaar en walstro zou daarnaast opgevat kunnen worden als indicaties voor het voorkomen van open terreinen binnen dit bos. Of die aanwezigheid van open terreinen binnen het bos ook opgevat kan worden als een indicator voor menselijke activiteiten in de nabijheid van de locatie, kan niet met zekerheid gesteld worden. Plantenresten die met zekerheid hierop zouden

kunnen wijzen zijn geen van alle in overtuigende aantallen in de geanalyseerde monsters aangetroffen (Smeerdijk, 2005).

Hoewel de bodem slechts op twee locaties binnen het onderzoeksgebied is waargenomen, gaat het hier waarschijnlijk om de laatste resten van een veel grootschaligere bodemvorming. Als gevolg van erosie, o.a. door de wind en latere egalisatie van de top van het Oude Duin, is de bodem echter grotendeels opgeruimd en zijn alleen de delen in de lager gelegen stuifkuilen bewaard gebleven.

Dat de bodem oorspronkelijk ook op andere delen van de locatie aanwezig was, mag afgeleid worden uit de in de profielen waargenomen inspoelingshorizonten die ontstaan zijn doordat humus en mineralen vanuit de bodem zelf, middels doorsijpelend hemelwater, naar dieper gelegen grondlagen gevoerd werd.

Behalve erosie van een deel van het oorspronkelijke duinoppervlak, is na de bovenbeschreven bodemvorming, door de wind ook opnieuw zand afgezet. Tot welke hoogte het Oude Duin daarbij is opgestoven kan evenwel

Afb. 4. Profiel noordoostzijde werkput 1. De donkere lijnen in de kuilen zijn vullagen.

Afb. 5. Noordprofiel van werkput 1 met aan de onderzijde een natuurlijke bodem.

Afb. 6. Opgravingsvlak met kuilen en greppels.

niet meer worden vastgesteld. In de loop van de Nieuwe Tijd is binnen het gehele onderzoeksgebied de top van het Oude Duin namelijk geëgaliseerd. Bij deze egalisatie is ook de bovenzijde van het laatmiddeleeuwse bewoningsniveau opgeruimd waardoor het exacte ingravingsniveau van de bijbehorende sporen niet vastgesteld kon worden.

De tijdens het onderzoek aangetroffen sporen bevinden zich direct onder de huidige bouwvoor die uit een pakket van verschillende lagen (recent) opgebrachte grond bestaat. Gezien het in de bouwvoor aangetroffen vondstmateriaal dateert het opbrengen ervan uit de periode vanaf circa 1862, toen de locatie als kazerneterrein in gebruik werd genomen.

Grondsporen

In totaal zijn 226 sporen (afb. 6) aangetroffen die op basis van hun aard in de volgende categorieën onderverdeeld kunnen worden:

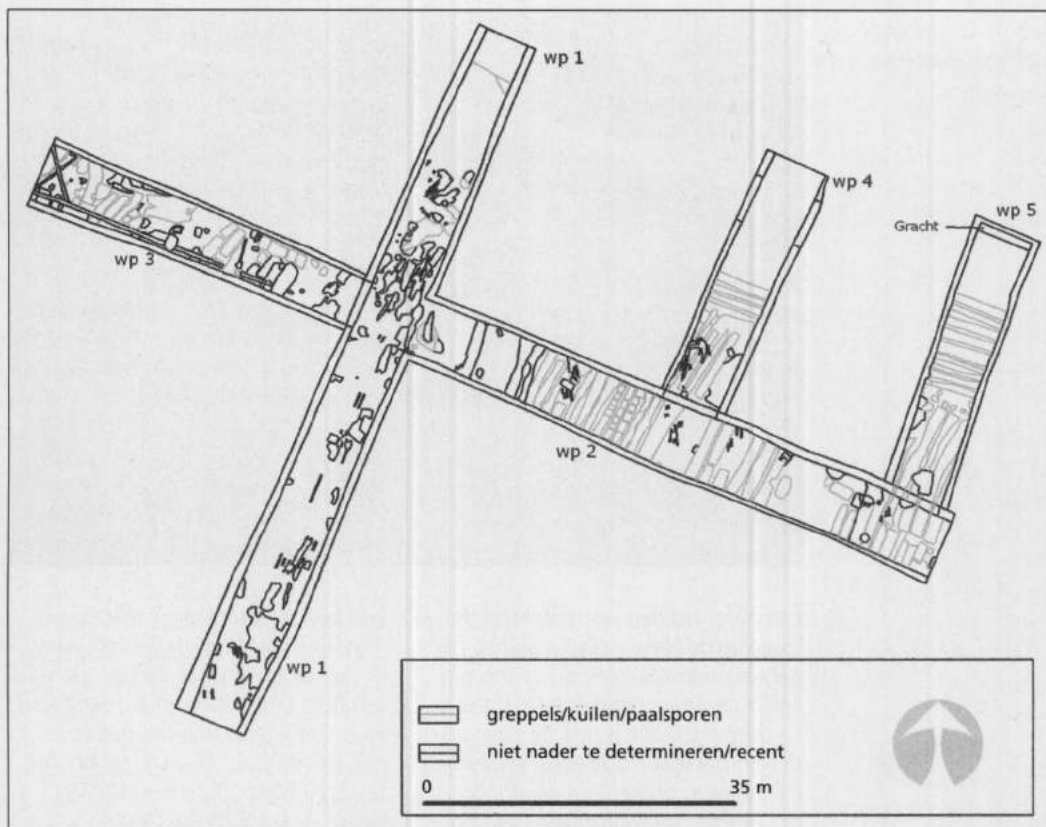
Greppels

Een groot deel van de aangetroffen sporen bestond uit greppels (afb. 7). In totaal zijn 47 afzonderlijke greppels waargenomen. Bij geen ervan

kon het oorspronkelijke niveau van ingraving vastgesteld worden, aangezien de bovenzijde van de sporen bij latere bodembewerking verstoord was. Gemeten vanaf het gedocumenteerde vlak, waarvan de hoogte tussen 0,80 tot 0,30 m - NAP lag, betrof de gemiddelde diepte van de greppels tussen de 0,20 tot 0,35 m. De vulling ervan bestond voornamelijk uit donker bruingrijs tot grijsbruin gevlekt zand met soms wat houtskoolfragmenten en baksteengruis. Daarnaast is in sommige greppels ook aardewerk, bouw materiaal, metaal en bot aangetroffen (Dorst & Jacobs, 2004).

Binnen de greppels kunnen op basis van hun ligging ten opzichte van elkaar drie clusters onderscheiden worden.

Cluster 1 bestaat uit 28 greppels met een noord-zuidoriëntatie die dicht naast elkaar liggen of soms zelfs aan elkaar grenzen. De breedte ervan varieert tussen 0,50 m en 1,60 m met een gemiddelde van circa 0,80 m. De kern van de cluster was in werkput 2 gelegen en van daaruit strekten de greppels zich tot ongeveer halverwege werkput 4 en 5 uit.

Cluster 2 bestaat uit elf greppels in de werkputten 1, 4 en 5 met een oost-westoriëntatie. Ook deze greppels zijn dicht naast elkaar gelegen en de breedte varieert tussen 0,20 m en 1,00 m met een gemiddelde van circa 0,70 m.

Cluster 3 wordt gevormd door acht in werkput 3 gelegen greppels. Ook deze greppels worden gekenmerkt door een relatief kleine afstand tot elkaar. De breedte varieert tussen 1,00 m en 0,60 m met een gemiddelde van circa 0,80 m.

De precieze functie van de greppels kon tijdens het onderzoek niet achterhaald worden. Gezien hun lengte en betrekkelijk geringe diepte betreffen het vermoedelijk perceel-scheidingen. Hun nabijheid tot elkaar kan verklaard worden uit het feit dat

de greppels in de loop der tijd waarschijnlijk verschillende malen opnieuw zijn aangelegd, waarbij zij ten opzichte van hun oorspronkelijke ligging iets opgeschoven. Uiteindelijk ontstonden hierdoor clusters van greppels waarbij de afzonderlijke greppels binnen een cluster niet alle gelijktijdig zijn, maar elkaar in tijd opvolgen.

Alle greppels kunnen op basis van het vondstmateriaal in de periode 1400 - 1600 gedateerd worden. Slechts twee greppels kunnen mogelijk vroeger zijn, namelijk een greppel in put 2 die gedateerd kan worden in de periode 1300 - 1400 en een greppel in put 3 die mogelijk uit de periode 1050 - 1250 dateert.

Kuilen

In totaal zijn op basis van hun vorm 23 sporen als kuil geïnterpreteerd (afb. 4). Opgemerkt moet echter

Afb. 7. Overzicht aangetroffen sporen.

worden, dat niet uitgesloten kan worden, dat enkele als zodanig aangemerkte sporen geen kuil betreffen, maar het restant vormen van een diep ingegraven greppel. Omdat het oorspronkelijke ingravingsniveau van de sporen niet meer aanwezig was, kon het verschil tussen beide niet altijd met zekerheid vastgesteld worden.

De kuilen zijn overwegend ovaal of rechthoekig, maar ook onregelmatigere vormen komen voor. De afmetingen van de kuilen varieert tussen circa 4 x 2 m en zijn 0,30 m in doorsnee. De vullingen van deze kuilen bestond uit donker bruingrijs tot grijsbruin gevlekt zand met soms wat houtskoolfragmenten en baksteengruis. Daarnaast is in sommige greppels ook aardewerk, bouwmetaal en bot aangetroffen. Afgezien van het feit dat de kuilen voornamelijk aan de westzijde van de onderzoekslocatie zijn aangetroffen, kan binnen de ruimtelijke verspreiding ervan geen patroon herkend worden. Gezien het feit, dat afgezien van uiterst kleine aardewerkfragmenten en baksteenpuin in de kuilen, geen vondstmateriaal is aangetroffen, lijkt een interpretatie als afvalkuil niet aannemelijk.

De enige uitzondering hierop vormt een kuil die een vulling had van donker grijsbruin- grijs gevlekt zand met zwarte venige brokjes met daarin o.a. fragmenten metaal, baksteen, roodbakkend aardewerk en diverse roodbakkende vloertegels. Gezien de hoeveelheid en aard van het vondstmateriaal zou dit spoor wel een afvalkuil kunnen zijn.

Wat de functie van de overige kuilen is geweest blijft onduidelijk. Zoals aangegeven bestaat de mogelijkheid dat een aantal van de als kuilen geïnterpreteerde sporen niet daadwerkelijk kuilen zijn, maar restanten van greppels. Het ontbreken van vondstmateriaal in de vulling zou daarvoor

als bewijs opgevat kunnen worden. Net als de greppels kunnen ook de kuilen gedateerd worden in de periode 1400 - 1600. De enige uitzondering hierop wordt gevormd door de bovengenoemde afvalkuil die uit de 17de- en de 18de eeuw dateert.

Gracht

Aan de noordzijde van werkput 5 is de zuidzijde van een oost-west georiënteerd spoor aangesneden (afb. 17). De vulling ervan bestond uit zwart humeus zand.

Waarschijnlijk gaat het hier om de rand van de gracht waarvan bekend is dat deze in de beginfase het terrein van de kazerne omgaf. Op basis van de bekende historische gegevens is de gracht waarschijnlijk tussen 1882 en 1884 aangelegd. Wanneer de gracht zijn functie verloor en is dichtgegooid, is niet bekend.

Paalsporen

Alleen aan de westzijde van werkput 3 zijn in totaal drie paalsporen aangetroffen. In alle drie de gevallen gaat het om kleine sporen met een diameter van respectievelijk 0,07 m, 0,06 m en 0,07 m en een diepte van respectievelijk 0,10 m, 0,23 m en 0,30 m. Twee ervan zijn alleen in het profiel waargenomen en zijn niet op de vlaktekening afgebeeld.

Bij twee van de paalgaten werd de locatie van de paal slechts aangegeven door een verkleuring van de bodem en alleen bij één was nog een deel van het houten paaltje aanwezig. Een structuur valt op basis van slechts drie paalsporen niet te onderscheiden. Gezien de omvang en diepte van de sporen zal hoogstens sprake zijn geweest van een lichte constructie, bijvoorbeeld een erf- of perceelscheiding.

Vanwege het ontbreken van vondstmateriaal in de paalsporen kunnen deze niet nauwkeurig gedateerd worden. Gezien de overeenkomsten in vulling met die van de greppels

en kuilen, alsook de stratigrafische positie van de paalsporen, dateren ze waarschijnlijk uit de periode 1400 - 1600.

Overig

Binnen de sporen die als 'overig' gedefinieerd zijn kunnen drie sub-categorieën onderscheiden worden, namelijk niet nader te determineren sporen, ingravingen van recente datum en een boomval (afb. 7). Tot de niet nader te determineren sporen worden die sporen gerekend die of dusdanig klein of ondiep waren dat een determinatie van de aard ervan niet mogelijk was of waarvan niet met zekerheid vastgesteld kan worden of het om kuilen gaat of om het laatste restant van een diep ingegraven greppel.

De vulling van deze sporen varieerde van licht tot donker grijsbruin gevlekt zand, soms vermengd met houtskoolresten en baksteenpuin. Daarnaast is in sommige sporen ook aardewerk aangetroffen.

Een aantal van de sporen, voornamelijk kuilen, zijn vanwege het feit dat hun vulling gelijk was aan de recent op de locatie opgebrachte ophogingslagen als 'recent' geassocieerd.

De vullingen van de in totaal 33 sporen varieerde van bruin tot grijsbruin verrommeld zand, met daarin o.a. houtskoolfragmenten en, in een enkel geval, baksteenpuin met mortelresten.

Uitzondering op het bovenstaande werd gevormd door een restant van een pad van keien. Het parallel aan de Kleverlaan gelegen pad bevond zich in werkput 4 op een diepte van circa 0,9 m onder het huidige maaiveld en bestond uit een laag bruin gevlekt zand met daarop een laag kiezen en keien. Waarschijnlijk gaat het hier om een pad of een straatniveau dat in verband gebracht kan worden met de inrichting van de locatie als kazerneterrein.

In werkput 2 bevond zich verder een ovaalvormig spoor van circa 2,5 bij 1,70 m en een diepte van 0,40 m.

De vulling bestond uit grijs tot donkergrijs siltig zand met een centrale kern van licht bruin grijs siltig zand, vermengd met enkele houtskoolfragmenten, een fragment van een natuursteenobject en wat baksteengruis. Op basis van de vorm en vulling is het spoor als een 'boomval' geïnterpreteerd.

De sporen waarvan niet met zekerheid vastgesteld kan worden of het kuilen of restanten van greppels betreffen kunnen op basis van het erin aangetroffen vondstmateriaal in de periode 1400 - 1600 gedateerd worden. Deze datering komt overeen met die van de kuilen en greppels.

Uitzondering hierop vormt een spoor in het westprofiel van werkput 5.

Deze dateert op basis van het vondstmateriaal uit de tweede helft van de 13de en het begin van de 14de eeuw. De sporen die op basis van hun stratigrafische positie en vulling als recent beschouwd zijn, dateren gezien bekende historische gegevens vanaf circa 1882, het moment waarop de locatie in gebruik genomen werd als kazerneterrein.

Van wanneer de boomval dateert kan vanwege het ontbreken van determineerbaar vondstmateriaal in de vulling niet met zekerheid vastgesteld worden. Op grond van de kleur en samenstelling van de vulling, donker tot licht grijs siltig zand en het uitgeloopte karakter, is het spoor waarschijnlijk ouder dan de greppels en kuilen.

Vondstmateriaal

In tegenstelling tot de verwachting is op de locatie geen materiaal aangetroffen dat in het Laat-Neolithicum of de Vroege-Bronstijd gedateerd kan worden. Het enige spoor dat mogelijk met een gebruik van de locatie in de Prehistorie geassocieerd kan worden betreft de 'natuurlijke bodem'.

Deze bevatte, mogelijk afgezien van enkele botfragmenten, geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van de mens.

Het in de overige sporen aangetroffen vondstmateriaal toont grote overeenkomsten qua samenstelling en bestaat uit laat- en postmiddeleeuws aardewerk. Het gaat daarbij hoofdzakelijk om al dan niet spaarzaam geglazuurd roodbakkend aardewerk in combinatie met al dan niet geglazuurd steengoed. Incidenteel komt een scherp grijsbakkend en een fragment bijna-steengoed voor. Ook is één fragment Paffrath-aardewerk aangetroffen, dat in de Volle Middeleeuwen (1050 - 1250) gedateerd kan worden.

Hoewel als gevolg van de sterke fragmentatie van het aardewerk nauwelijks individuele vormen en typen bepaald kunnen worden, lijkt een datering van het materiaal in de periode 1400 - 1600 aannemelijk. Het begin is daarbij gebaseerd op het voorkomen van een combinatie van spaarzaam geglazuurd roodbakkend aardewerk en ongeglazuurd steengoed. Laatstgenoemde materiaalgroep werd rond 1400 in grote aantallen vanuit het Duitse Rijnland geïmporteerd en komt vanaf dat moment in vrijwel elke vondstassemblage in West-Nederland voor. De enkele fragmenten aardewerk die van vóór deze datum dateren, zoals het fragment Paffrath-aardewerk en het fragment bijna-steengoed, worden vanwege de zeer kleine aantallen waarin zij zijn aangetroffen vooralsnog als opspit beschouwd. De einddatering rond 1600 is gebaseerd op het ontbreken van majolica, porselein en faïence. Vanaf het begin van de 17de eeuw veroveren deze materialen in toenemende mate de markt en komen in vrijwel elk huishouden in engermate voor.

CONCLUSIE

Tijdens het onderzoek zijn, in tegen-

stelling tot de verwachting, geen sporen gevonden die samenhangen met bewoning op de locatie in het Laat-Neolithicum en/of Bronstijd. Wel zijn twee restanten van een natuurlijke bodem uit deze periode aangetroffen.

Gezien hun samenstelling en verloop gaat het hier om restanten van bodems die ontstaan zijn in natuurlijk laagtes in het Oude Duin, vermoedelijk stuifkuilen. Hierin kon zich in een periode van vernatting een humeuze, licht venige tot kleiige bodem vormen. Op basis van C14-analyse van de top en het middele deel van de bodem, 2279 - 1923 voor Chr., kan de vorming ervan aan het eind van het Laat-Neolithicum en/of de Vroege Bronstijd, gedateerd worden.

Deze datering wijst op een vroege 'natte fase' in de duinvorming. Botanische analyse van de bodem wees uit dat ten tijde van vorming een door eiken gedomineerd bos aanwezig was. Aanwezigheid van o.a. smalle weegbree, veldzuring, ratelaar en walstro zouden daarnaast opgevat kunnen worden als indicaties voor het voorkomen van open terreinen binnen dit bos.

Of die aanwezigheid van open terreinen binnen het bos ook opgevat kan worden als een indicator voor menselijke activiteiten in de nabijheid van de locatie, kan niet met zekerheid gesteld worden. Plantenresten die met zekerheid hierop zouden kunnen wijzen zijn geen van alle in overtuigende aantallen aangetroffen. Hoewel de bodem slechts op twee locaties binnen het onderzoeksgebied is aangetroffen, gaat het hier waarschijnlijk om de laatste resten van een veel grootschaligere bodemvorming. Als gevolg van erosie, o.a. door de wind en latere egalisatie van de top van het Oude Duin, is de bodem echter grotendeels opgeruimd en zijn alleen de delen in de lager gelegen stuifkuilen bewaard gebleven.

Dat de bodem oorspronkelijk ook op andere delen van de locatie aanwezig was, mag afgeleid worden uit de in de profielen waargenomen inspoelingshorizonten, die ontstaan zijn doordat humus en mineralen vanuit de bodem middels doorsijpelend hemelwater naar dieper gelegen grondlagen gevoerd werd.

Op grond van de verkregen C14-ouderdomsbepalingen behoren de tijdens het onderzoek aangetroffen bodemrestanten tot die tijdens de in 1963 verrichte waarneming op de kruising van de Kleverlaan met de Schoterweg is aangetroffen. Op laatstgenoemde locatie zijn in de bodem echter wel aardewerkfragmenten aangetroffen die in het Laat-Neolithicum/ (Vroege) Bronstijd gedateerd kunnen worden.

Ook elders in Haarlem zijn sporen en vondsten aangetroffen die er op wijzen dat in deze periode het Oude Duin bewoond werd. De omvang van die bewoning blijft evenwel vooralsnog onbekend.

Behalve erosie van het oorspronkelijke duinoppervlak is na de bovenbeschreven bodemvorming door de wind opnieuw zand afgezet. Tot welke hoogte het Oude Duin daarbij is opgestoven kon evenwel niet worden vastgesteld. In de loop van de Nieuwe Tijd is binnen het gehele onderzoeksgebied de top van het Oude Duin namelijk geëgaliseerd. Tijdens het onderzoek kon worden vastgesteld dat de huidige top van het Oude Duin op ongeveer 0 m NAP gelegen is.

Bij de egalisatie is ook de bovenzijde van een laatmiddeleeuws bewoningsniveau opgeruimd. De onderzijden van de uit dit niveau ingegraven sporen waren echter wel bewaard gebleven.

De oudste sporen bestaan daarbij dan uit diverse greppels en kuilen die mogelijk samenhangen met op de locatie uitgevoerde landbouwactiviteiten. Totaal konden drie clusters van greppels onderscheiden worden die uit de periode 1400 - 1600 dateren. De westzijde van de onderzoekslocatie bleek voor een deel te zijn verstoord door bodemingrepen die dateren van na de ingebruikname als kazerneterrein in 1882. Tot deze fase behoort een deel van de gracht die het kazerneterrein in die periode omgaf. Een parallel aan de gracht lopend kiezel- en keienpad moet zeer waarschijnlijk ook tot deze fase gerekend worden.

Alle bovengenoemde laat- en post-middeleeuwse sporen bevonden zich direct onder de huidige bouwvoor. Op de locatie van onderzoek bestaat deze uit een pakket van verschillende lagen (recent) opgebrachte grond. Gezien het in de bouwvoor aangetroffen vondstmateriaal dateert het opbrengen ervan uit de periode vanaf circa 1862, toen de locatie als kazerneterrein in gebruik werd genomen.

Afbeeldingen: Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau.

Literatuur

- DORST, M.C. & E. JACOBS, 2005: Ripperda-complex 03.01KLEV, gemeente Haarlem, deelrapport materiaal, intern rapport Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau vervaardigd in opdracht van Bureau Archeologie, gemeente Haarlem.
- GROENEVELD, P.A. & A.M. NUMAN, 2001: Kroniek 1999. In: *Haarlems Bodemonderzoek 33* (1999).
- GROENEVELD, P. 2000: rapportage boringen Ripperdaterrein 1999. Intern rapport Bureau Archeologie, gemeente Haarlem.
- GROENEVELD, P. 2000: rapportage boringen Ripperdaterrein 2000. Intern rapport Bureau Archeologie, gemeente Haarlem.
- GROENEVELD, P., 2000: Archeologisch onderzoek Ripperdaterrein. Intern rapport Bureau Archeologie, gemeente Haarlem.
- JACOBS, E., 1995: Catalogus van archeologisch onderzoek in Haarlem. In: *Haarlems Bodemonderzoek 27*, p.7 – 56.
- JACOBS, E., 1995: Beknopte bewoningsgeschiedenis, In: Archeologische Kaart Haarlem-Centrum, *Haarlems Bodemonderzoek 27*, p. 57 - 59.
- JACOBS, E., 2001: Een landschap doorsneden. Prehistorische boeren in de Hekslootpolder, In: *Haarlems Bodemonderzoek 33*, p. 20 - 63.
- JACOBS, E., 2003: Archeologisch ontwerp voor het pro-actief veldonderzoek op de locatie van het 'Ripperda-complex', gemeente Haarlem (0.03KLEV), intern rapport Bureau Archeologie, gemeente Haarlem.
- JELGERSMA, S., J. DE JONG, W.H. ZAGWIJN & J.F. VAN REGTEREN ALTENA, 1970: The coastal Dunes of the western Netherlands; Geology, Vegetational History and Archaeology. In: *Med. Rijks Geol. Dienst, N.S.*, 21, p. 93 - 167.
- JONG, J. DE, 1971: Geologische geschiedenis en vroegere bewoning van Haarlem. In: *Haarlem, Jaarboek 1970*, p. 110 - 149.
- JONG, J. DE, 2004: Waarnemingen in Haarlem-Noord en Haarlem-Centrum. In: *Haarlems Bodemonderzoek 37* (2003), p. 65 – 89.
- SMEERDIJK, D.G. VAN, 2005: Palynologisch onderzoek en 14C AMS-datering van een venige laag uit de locatie Ripperda-complex in Haarlem Kazerne, *BIAXiaal 204*, Zaandam.

Een oude vondstmelding uit 1883 in Schoten, nu gemeente Haarlem

T. Bottelier *)

Bij de inrichting van het terrein en de bouw van de cavalerie-kazerne (Ripperdakazerne) werden in 1883 twee 13e-eeuwse kannen gevonden (afb. 1,2), die aan het Frans Halsmuseum te Haarlem werden geschonken. Het materiaal en de vondstomstandigheden worden hier beschreven.

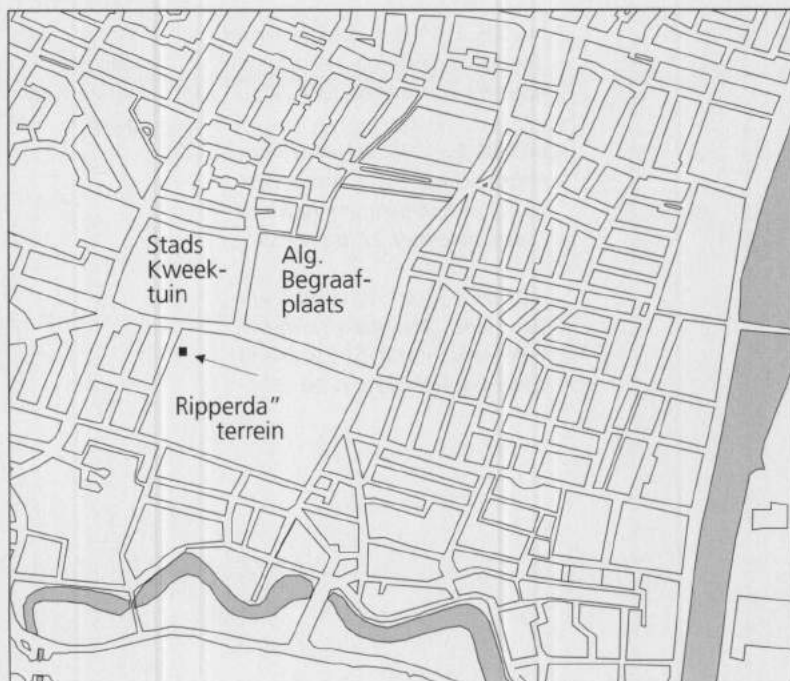
INLEIDING

Tijdens de aanleg in 1883 van de grenssloot achter de cavalleriestallen van de in aanbouw zijnde cavalerie-kazerne (Ripperdakazerne) aan de Schoterweg (afb.1,2) werden twee 13e-eeuwse kannen gevonden. In datzelfde jaar werden ze door een luitenant-kolonel aan het Frans Halsmuseum te Haarlem geschonken. Sinds 1975 maken de kannen

(afb.3,4) deel uit van een expositie in een vitrine van de Stadskweektuin aan de Kleverlaan. In 2004 werd de vitrine en de inhoud vernieuwd en kon er onderzoek naar beide kannen worden gedaan.

DE KANNEN

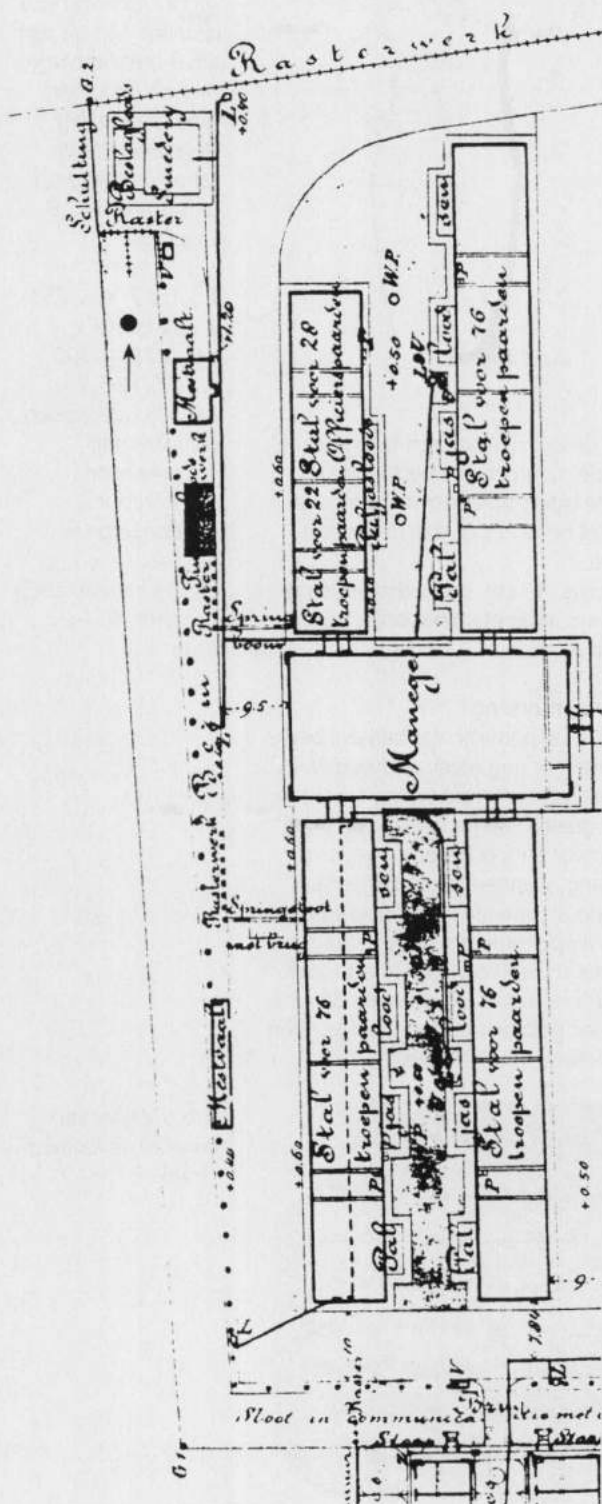
Naast een geschilderd catalogusnummer van het Frans Halsmuseum op de buitenkant van beide kannen, bevond zich aan de binnenkant nog een etiket met daarop de vindplaats, een jaartal en de initialen van de vinder of de schenker van beide kannen (afb.5).

Afb.1. Locatie vindplaats (punt en pijl) bij de voormalige westelijke grenssloot op het ten zuiden van de Kleverlaan gelegen Ripperda terrein.

500 m

*) Archeologische Werkgroep Haarlem

De tekst op beide etiketten luidt;
"Gevonden in 1883 bij het
graven van de grenssloot
achter de toen gebouwde
cavaleriestallen nabij de
Kleverlaan, tegen over het
Huis Ter Kleef, op de voorma-
lige legerplaats der Span-
jaarden, Luit Kol GH "

De Luitenant Kolonel Hodenpijl
Achter de functie van Luitenant
Kolonel staat de aan elkaar geschre-
ven afkorting GH. In een catalogus
van voorwerpen van het Frans
Halsmuseum uit 1924 blijkt dat beide
kannen geschonken zijn door de
eerstaanwezende ingenieur van de
Genie, luitenant kolonel I.J.H. Gijsberti
Hodenpijl (afb.6), die nauw betrok-
ken was bij de ontwikkeling van het
cavallerieterrein en zijn gebouwen.
De oude titel van eerstaanwezende
ingenieur heeft tegenwoordig de
betekenis van zoiets als een directeur
van een gebied. Gijsberti Hodenpijl
begon zijn loopbaan in 1854 als
cadet bij de Koninklijke Academie der
Genie en maakte een grote carrière
(bijlage 1). Het is verwonderlijk dat
een militair uit die tijd de historische
waarde van beide kannen herkende
en waarschijnlijk heeft gedacht dat ze
ten tijde van het beleg van Haarlem
van de Spanjaarden afkomstig waren.
Momenteel wordt Gijsberti Hodenpijl
gezien als één van de eersten die
zich ontfemde over archeologische
vondsten in (de voormalige gemeen-
te) Schoten, nu gemeente Haarlem.
Rest de vraag waar de 13e eeuwse
kannen precies vandaan kwamen.
Gezien het feit dat beide kannen
werden aangetroffen tijdens het

Afb.2. Detail van een plattegrond van
het cavallerieterrein met de vermoede-
lijke plaats (zie pijl en stip) waar beide
kannen werden aangetroffen. Bron
tekening onbekend. Vermoedelijk
deel uit bouwtekening bij de aanleg
in 1883.

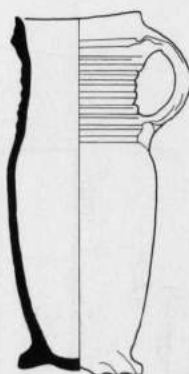
Afb.3. Een van de kannen met catalogusnummer 251 van het Frans Halmuseum. Foto J. van Rijsbergen.

graven van de grenssloot die op een steenworp afstand lag van het Huis ter Kleef, lijkt het aannemelijk dat ze hier vandaan afkomstig kunnen zijn. In de 13e eeuw bestond dit kasteel uit een woontoren op een kasteel-eiland. Deze datering en die van de kannen komen overeen.

BESCHRIJVING VAN ÉÉN VAN DE KANNEN:

De kan (inventaris nr. 1883 Klev 251) is vrijwel cilindrisch van vorm en is vuilbruin van kleur.

Onder de manchetrand bevindt zich een aantal draairibbels, de geknepen voet is iets beschadigd en is vrij klein van diameter zodat de kan niet zo stevig staat (afb.3).

Afb.4. Tekening van dezelfde kan als van afb.3 met beschrijving en documentatie volgens het Deventersysteem. Uitleg codering op p. 64. Tekening B. Scheffel.

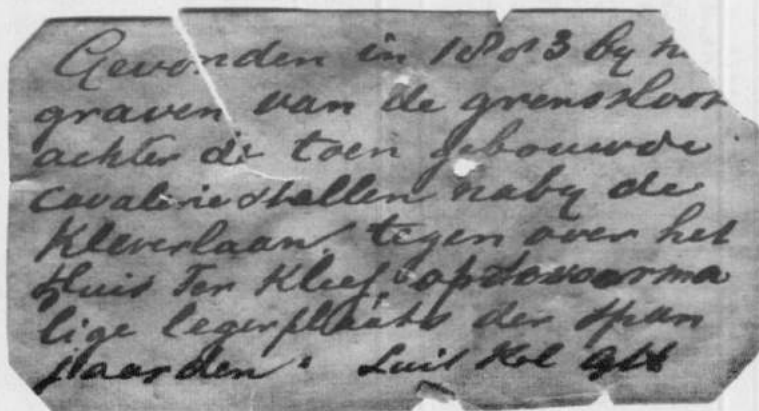
1. 1883 Klev 251
2. s4-kan-6
3. 1275 – 1300
4. 7.5/19/6.5
- 5a. bijna steengoed
- 6a. standing geknepen
- 6b. 1 lintoor
- 6c. donkerbruin
7. kan
8. Beckmann, 1975, tafel 19, 1-2

Op de kan bevindt zich het geschilderde nummer 251 bestaande uit witte cijfers op een zwart vlak, het etiket bevond zich aan de binnenzijde.

Hoogte: 19 cm, diameter monding: 7.5 cm, diameter voet circa: 6.5 cm, inhoud: 450 ml.

Slotopmerking

Het is aannemelijk dat behalve beide kannen er nog meer voorwerpen in de grond aanwezig waren tijdens het graven van de grenssloot, maar hierover is niets bekend. Het is van belang, wanneer er bodemverstorende activiteiten op dit deel van het Ripperdaterrein plaatsvinden, dit zeker archeologisch begeleid moet worden, zodat vondsten die dan misschien gedaan worden meer kunnen vertellen over dit gebied.

Afb.5. Etiket van één van de kannen (scan).

We kunnen waardering opbrengen voor de militair, die ondanks zijn drukke werkzaamheden, toch nog oog had voor twee kannetjes, die hierdoor bewaard zijn gebleven.

Dankwoord

Met dank aan het Instituut voor Militaire Geschiedenis, Koninklijke Landmacht in Den Haag voor het beschikbaar stellen van de foto van Gijsberti Hodenpijl en de gegevens over zijn militaire loopbaan.

Literatuur

BECKMANN, B., 1975: Der Scherbenhügel in der Siegburger Ausgasse. Band 1 Rheinische Ausgrabungen 16.

Afb.6. Foto van I.J.H. Gijsberti Hodenpijl

BIJLAGE 1

Enkele militaire gegevens van de loopbaan van Izaäk Jan Henri Gijsberti Hodenpijl geboren te Sliedrecht op 4-1-1838.

- 15-8-1854 benoemd tot cadet bij de Koninklijke Akademie der Genie
- 30-6-1858 benoemd tot tweede luitenant bij het korps ingenieurs, mineurs en sappeurs
- 18-9-1860 eerste luitenant
- 22-4-1864 adjudant in de tweede inspectie van fortificatie
- 27-9-1866 adjudant van de inspecteur - generaal van fortificatie
- 14-10-1868 kapitein
- 19-9-1873 adjudant van de inspecteur der genie
- 5-8-1878 majoor
- 26-10-1880 benoemd tot officier der Luxemburgse orde van de eikenkroon
- 19-4-1884 luitenant - kolonel
- 10-6-1887 commandant korps genietroepen
- 6-5-1888 benoemd tot officier der Leopolds orde
- 10-5-1889 benoemd tot ridder der orde van de nederlandse leeuw
- 16-3-1893 kolonel - commandant van het 1e genie commandement
- 19-6-1895 generaal - majoor inspecteur
- 19-10-1899 luitenant generaal
- 11-12-1899 in dit jaar neemt Hodenpijl afscheid van het leger

ARCHEOLOGISCH NIEUWS

ARCHEOLOGISCH MUSEUM
HAARLEM - 2004

Tanja van der Zon

Voor de medewerkers van het Archeologisch Museum Haarlem was 2004 een roerig jaar. Wij verloren dit jaar een zeer geliefde en gewaardeerde vrijwilligster, Anneke Faber, die al vanaf het eerste moment bij ons werkzaam was. Tevens beleefden we dit jaar benauwde momenten toen bleek dat het museum als 'mogelijk bezuinigingsobject' was opgevoerd door de Gemeente Haarlem, die zich een 15 miljoen grote bezuinigingsoperatie ten doel gesteld had. Gelukkig zijn

we gespaard gebleven en konden we verder met ons kleine, maar bijzondere museum.

Tentoonstellingen

Het jaar 2004 begon met de tentoonstelling 'Proef het verleden' (afbeelding). Deze publiekstrekker viel zo 'in de smaak' dat we besloten hebben om hem gedurende de zomermaanden te laten staan om zo de vakantiegangers en toeristen een mogelijkheid te bieden naar al het moois te komen kijken. Collega's uit Museum Dorestad te Wijk bij Duurstede kwamen ook even langs en maakten van de gelegenheid gebruik om de tentoonstelling over te nemen. Van augustus tot begin december 2005 was 'Proef het verleden' in Dorestad te zien. Intussen werd een nieuwe tentoonstelling voorbereid, die ditmaal speciaal op kinderen was gericht. In het museum hadden we nog nooit een specifiek educatieve tentoonstelling gemaakt en dit bleek een schot in de roos. De tentoonstelling 'Graven naar de Schat' was goed voor ruim 120 rondleidingaanvragen en dat overtrof onze stoutste verwachtingen. De tentoonstelling werd geopend op 14 oktober 2004 door Hakim Traïda, met muziek en vele grappen. Het was een gezellige, informele bijeenkomst.

Nationale Museumweekend

Op 17 en 18 april 2004 werd het museumweekend in het Archeologisch Museum opgeluisterd door een proeverij van Middeleeuws eten. Op lange tafels stonden diverse hapjes naar Middeleeuwse recepten uitgestald tussen fruit, ouderwetse groentensoorten en bodemvondsten. De bezoekers konden een bordje nemen en drie verschillende hapjes proeven voor 1 euro. Na twee dagen was alles op. Geen moertroel.

gehcloven non of appeltoerte meer te bekennen. Ook de door Heleen Borgwat samengesteld receptenfolder werd veel verkocht. Maar liefst 850 personen brachten een bezoek aan het museum.

Roefelen

Op 23 april 2004 ontving het museum een groep kinderen in het kader van de Haarlemse Roefeldagen. Roefelen wil zoveel zeggen als 'snuffelen'. Het gaat hierbij om snuffelen aan een beroep, in dit geval aan het beroep van conservator, museummedewerker of archeoloog.

Stagiaire Reinwardt Academie

Marijke Edel heeft ons museum versterkt met haar aanwezigheid van begin januari tot en met eind maart door een stage 'publieksbegeleiding' en 'tentoonstellingsinrichting' te volgen in ons museum. Eén van haar zichtbare taken was het opnieuw inrichten van de kindervitrine. Marijke verloochende daarbij haar afkomst niet. Zij is als vrijwilligster werkzaam bij de Historische Vereniging Nieuwerkerk. Hun Oudheidkamer is gevestigd in een oude boerderij en dus veranderde ook onze vitrine in een etalage met klompjes en stro. De sokkels werden met vrolijke gekleurde stoffen bekleed.

Vrijwilligers

Zoals al geschreven verloren wij dit jaar een zeer gewaardeerde medewerkster. Anneke was niet alleen suppoost, maar ook drijvende kracht in de excursie-commissie. Wij missen haar zeer. Dit jaar begonnen we met 33 vrijwilligers, eind 2004 waren er 36 vrijwillige medewerkers.

Ook dit jaar werden voor de vrijwilligers diverse leuke uitstapjes en avonden georganiseerd.

Op 1 april werd een vrijwilligersavond gehouden naar aanleiding van de tentoonstelling 'Proef het verleden'. De vrijwilligers

werden geïnformeerd over het hoe en het waarom van de vormgeving en de inhoud van de tentoonstelling. Ditmaal hield Heleen een verhaal met een diaserie, zoals ze dat ook voor schoolklassen doet, en leidde Tanja de vrijwilligers langs de vitrines.

Op 8 april 2004 had de vrijwilligersgroep een uitstapje in de vorm van een rondleiding in het Allard Piersonmuseum langs de tentoonstelling over 'eten en drinken in de oudheid'. De groep werd rondgeleid door de conservator en samensteller van de tentoonstelling René van Beek, die een uitgebreid en interessant inhoudelijk verhaal hield.

Op 13 april volgde de officiële voorjaarsexcursie van de groep. Een fietstocht langs de Linge, met een uitgebreid bezoek aan het replica bedrijfje van Monica Tielens. Zij bewerkt bot en been tot voorwerpen met grote gelijkenis aan die uit vroeger tijden. Het bedrijf heet 'bikkel en been' en produceert kralen, bikkels, knopen, fluitjes, snorrebotten en dergelijke.

Op 19 oktober stond de vrijwilligersavond in het teken van de nieuwe tentoonstelling 'Graven naar de Schat'. Heleen en Tanja gaven uitleg over het hoe en waarom van deze tentoonstelling en lieten zien welke opdrachten er allemaal door de kinderen gedaan konden worden. In speciale opdrachtenkisten, die geschonken waren door ABN-Amro, lagen diverse opdrachtformulieren, schervenzakken, graaf-, meet- en tekenmateriaal.

26 oktober 2004 werd de najaarsexcursie wel heel dichtbij gehouden. De vrijwilligersclub besteeg de zolders en de toren van de St. Bavo, waarbij een drie uur durende rondleiding over constructies, spinten, balken, vleermuizen en uitzichten het karakter van de tocht bepaalden. Daarna vertelde Maarten Poldermans in de regentenkamer van het Frans Loenenhofje uitgebreid over de schenker/weldoener van dit Haarlemse hofje.

Bezuinigingen

In het Haarlems Dagblad verscheen in mei een lijst van objecten waarop mogelijk bezuinigd kon gaan worden door de Gemeente Haarlem. Dit was in het kader van een grote bezuinigingsoperatie. Tot onze schrik stond ook het Archeologisch Museum Haarlem genoemd. Op 7 juni 2004 is besloten dat het museum mocht blijven! Het eerste en enige museum in Nederland voor stadsarcheologie kon zijn 15e jaar gaan volmaken!

Educatie

Zowel bij de tentoonstelling 'Proef het verleden' als bij 'Graven naar de Schat' is een uitgebreid educatief programma samengesteld. Dit bestond uit diaprojecties, schrijven en tekenopdrachten. Ook was er een detective-achtig opgravingspel met praktische opdrachten als graven, meten, tekenen, plakken en determineren. Bij 'Graven naar de Schat' is de catalogus speciaal voor kinderen gemaakt. De informatie die normaal gesproken in deze brochures wordt gegeven was vervangen door een spannend verhaal over twee kinderen die een oude kaart en een raadselachtige opdracht vinden. Door de stadsarcheoloog met een opgraving te helpen, kunnen zij het raadsel van de verloren schat oplossen. Dit had alles met Haarlemmerolie van doen. Voor deze tentoonstelling kregen we diverse originele bruiklenen van de Haarlemmeroliefabriek. Tevens verscheen ten tijde van deze tentoonstelling Haarlems Bodemonderzoek 37, waarin een artikel aan een glasvondst werd gewijd, die in de tentoonstelling te zien was. Dit was reden voor de heer Rudi van Dobben, directeur van de Haarlemmeroliefabriek, om een origineel stempel met daarop in geheimschrift de tekst INV MEESTER CT, zijnde het echtheidswaarborg voor 'Oprechte Haarlemmerolie', aan het Bureau Archeologie te schenken. Dit

gebeurde tijdens een officiële bijeenkomst op 23 november, waarbij HBO 37 met een uitgebreid artikel over de glasvondst van NV Glasfabriek Albert te Schalkwijk werd aangeboden aan wethouder Ruud Grondel.

Open Monumentendagen, 11 en 12 september 2004

Tijdens de jaarlijkse Open Monumentendagen werden wij blij verrast met een recordaantal bezoekers. In twee middagen tijd bezochten ruim 1600 mensen onze kelder, waarvan maar liefst 1150 op de zondagmiddag!

Haarlemse Herfstvakantieweek

Gedurende deze week zijn er workshops georganiseerd voor de jeugd. Naar aanleiding van het verhaal uit 'Graven naar de Schat', konden de kinderen diverse praktische opdrachten uitvoeren. In het museum was een zandbak geplaatst, waarin naar originele bodemvondsten gegraven kon worden. Hierbij moesten vondstkaartjes ingevuld worden en de vondsten moesten worden ingemeten. Zaden en pittenonderzoek, scherven bij elkaar zoeken, voorwerpen in elkaar puzzelen, opdrachten maken, speurtochten doen, het hoorde er allemaal bij. Een geslaagd evenement.

Wetenweek

De workshops kregen een vervolg voor de oudere jeugd in oktober tijdens de Wetenweek, waarin populair wetenschappelijk onderzoek centraal staat. Enkele enthousiaste leden van de Nederlandse Jeugdbond voor geschiedenis hebben op zondag 24 oktober de workshops voor jongeren van 12 tot 15 jaar georganiseerd. Er kwamen 155 jonge mensen op af.

ACTIVITEITEN AWN KENNEMERLAND

Hermien de Bruijn en Erik Weber

In 2004 zijn door de afdeling Kennemerland van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN) de nodige activiteiten georganiseerd. Het betrof een zestal lezingen, een excursie en een jaarvergadering. De lezingen en de jaarvergadering werden zoals gebruikelijk in het Archeologisch Museum te Haarlem gehouden. Hieronder een overzicht van de genoemde activiteiten:

19 januari

drs. M. Groothedde
**Zutphen, van Karolingisch
bestuurscentrum tot laat mid-
deleeuwse Hanzestad**

16 februari

Jaarvergadering.
**In het 'voorprogramma' R.
van Gulik met vondsten uit
Beverwijk-Heemskerk**

15 maart

drs. J. de Koning
**Limmen onder Fries, Frankisch
en Hollands bewind**

15 mei

**Excursie naar Alkmaar, ten-
toonstelling 'De verborgen
stad' (750 jaar bestaan stad
Alkmaar)**

18 oktober

dr. D. Fontijn
**'Heilige plekken' en offers in
'natte plaatsen' in de Bronstijd**

15 november

dr. V. Stissi
**Mensen, goden en hun aarde-
werk (over Grieks aardewerk)**

13 december

prof. dr. A.V.A.J. Bosman
De Maaswerken.

ACTIVITEITEN ARCHEOLOGI- SCHE WERKGROEP HAARLEM (AWH)

Erik Weber

A. Uitwerking

Huis ter Kleef

In 2004 is het onderzoek van de metaalvondsten van Huis ter Kleef afgerond. De betreffende vondsten zijn voor een deel reeds gefotografeerd. Aansluitend op het metaalonderzoek is ook het onderzoek naar het glas en de benen voorwerpen van Huis ter Kleef afgerond. Het onderzoek naar de verschillende bouwmaterialen van het betreffende kasteel werd voortgezet, evenals het tekenen en fotograferen van diverse voorwerpen van deze opgraving (afb. 1). Tenslotte werd een uitgebreid rapport m.b.t. de functie, spreiding, status en datering van het minimum aantal exemplaren (MAE) keramiek uit de noordgracht van Huis ter Kleef afgerond en opgeleverd.

Projecten uit 2003

In 2003 was reeds gestart met de uitwerking van de projecten Spaarnwouderstraat 91-93, Spaarne 23 en het reeds eerder gepubliceerde project Jansstraat 65. Deze werkzaamheden zijn in 2004 voortgezet. Voor de documentatie van deze projecten zijn zowel foto's als tekeningen van objecten gemaakt. De uitwerking van het Nieuwekerksplein werd in 2004 voortgezet.

Nieuwe projecten

Naast de lopende projecten is gestart met de uitwerking van twee nieuwe projecten: Bakkenesserstraat 2 en Het Krom 22-29. Voor beide projecten zijn voorwerpen van keramiek en glas ten behoeve van een catalogus volgens de principes van het Deventer-systeem getekend. Tenslotte is een onderzoek gestart naar talismannen uit de 7e eeuw. Uit Haarlem zijn

Afb. 1. AWH-leden onderzoeken en administreren archeologische vondsten. Foto AWH.

reeds twee mogelijke talismannen bekend, namelijk een uit de Verenigde Binnenpolders en een van het Delftplein.

DIVERSEN

Bruiklenen

Ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum van het Convent van Gemeentelijk Archeologen is in het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) te Leiden de jubileumtentoonstelling 'Graven naar de stad' georganiseerd. Ten behoeve van deze tentoonstelling zijn enkele tinnen borden van Huis ter Kleef, een snavelschoen, het houten monniksbeeldje van de Vleeshal en het glasafval van de firma Albert aan het betreffende museum uitgeleend.

Verder werden nog enkele vondsten van de opgraving in de Vleeshal uitgeleend. Deze om tentoongesteld te worden in de hoofdwacht, de zetel van de Historische Vereniging Haarlem aan de Grote Markt in Haarlem.

Schenking

Tenslotte ontving de AWH een schenking van de heer Wim Post uit Bloemendaal. De schenking betreft ca. 125 textielloden uit de 16e tot 18e eeuw. De betreffende loden zijn eind jaren '70- begin jaren '80 gevonden op het MSD-terrein in de Waarderpolder te Haarlem.

Samenstelling Maarten Poldermans

KRONIEK 2004

In de kroniek kunnen alle voor het oudheidkundig bodemonderzoek in Haarlem en directe omgeving van belang zijnde gebeurtenissen worden vermeld. Het betreft echter overwegend archeologische onderzoeken, waarbij slechts de locatie en een zeer korte beschrijving van de archeologische context wordt gegeven. Het merendeel van de onderzoeken zullen op een later tijdstip meer uitgebreid worden gepubliceerd. De gegevens volgorde is chronologisch, waarbij geen datum van onderzoek voor iedere waarneming afzonderlijk wordt gegeven. Voorzover niet nader aangeduid betreft het onderzoeken van het team van de stadsarcheoloog. In andere gevallen wordt dit per onderwerp apart aangegeven. Het gaat hier dan merendeels om onderzoek van de Archeologische Werkgroep Haarlem (AWH).

De onderwerpen zijn voorzien van volgnummers, die corresponderen met de nummers, die zijn weergegeven op de plattegrond aan het einde van de kroniek.

De naast de onderwerpen aangegeven coördinaten zijn overeenkomstig het systeem dat op de kaarten van de Topografische Dienst wordt toegepast. Tenzij anders aangegeven, hebben ze betrekking op het centrum van het opgravingsterrein.

Bij het wegbreken van een keldermuurtje in het pand Grote Houtstraat 13, stuitte de aannemer op menselijk botmateriaal. Onmiddellijk werd de politie ingeschakeld. De Technische Recherche haalde het Bureau Archeologie erbij, waarna er een gezamenlijk onderzoek volgde. In het zuidelijk deel van het bouwblok Grote Houtstraat, Anegang en Warmoesstraat heeft van 1249 tot 1581 het Carmelieten- of Onze Lieve Vrouwe Broederklooster gelegen. De kapel van dit klooster lag aan de Grote Houtstraat en wel tussen de huidige nummers 9 en 21. Het pand nummer 13 bevindt zich dus midden in de voormalige kapel. Het is dus voor de hand liggend dat het gevonden botmateriaal, dat soortelijk licht van gewicht was, afkomstig is van een oude Carmeliet. Op de foto is het gat in de keldermuur zichtbaar, waarachter het botmateriaal gevonden is. Foto Bureau Archeologie, J. de Nieuwe.

In 2004 zijn er op het grondgebied van de gemeente Haarlem geen grote- of middelgrote opgravingen uitgevoerd. Wel zijn er waarnemingen (boringen, sonderingen of minder dan drie dagen durend oudheidkundig bodemonderzoek) uitgevoerd.

1. DELFTPLEIN (AWH)

104.900/493.000

Voor de realisatie van het Kennemer Gasthuis Noord aan het Delftplein te Haarlem, is in januari en februari een bouwput aangelegd. Deze werkzaamheden konden gedurende drie dagen archeologisch worden begeleid. In deze korte periode zijn geheel volgens de RIA-normen de profielwanden geschoond en gedocumenteerd. Tijdens het schonen van de profielwanden is aardewerk aangetroffen. Dit materiaal wordt in de Late IJzertijd gedateerd.

Op basis van de profielwanden kon worden geconstateerd dat ter plekke een aantal diepgaande sporen aanwezig waren. Mogelijk betreft het paalgaten en afvalkuilen. De bovenzijde van de sporen bleek te zijn afgetopt door winderosie. De onderkant van deze sporen bevond zich respectievelijk tussen 65 en 80 cm - NAP. Tijdens het booronderzoek van het bureau Archeologie van de gemeente Haarlem in 1999 in de buurt van deze locatie zijn geen duidelijk herkenbare lagen aangetroffen. Deze konden wel westelijk van het Delftplein en in de omgeving van de Tesselschadestraat worden aangetoond.

2. BLOEMENDAAL, ZOMERZORGERLAAN 2 (AWH)

491.320/491.700

Tijdens het uitgraven van een bouwput aan de Zomerzorgelaan 2 te Bloemendaal, is op 15 november een archeologische begeleiding uitgevoerd. Aan de hand van deze begeleiding kon een gracht met bijbehorende beschoeiing worden aangetoond. Deze gracht heeft

behoort bij het voormalig kasteel Aelbertsberg/ Huis te Bloemendaal. Gedurende het archeologisch onderzoek van het IPP van de Universiteit van Amsterdam in de jaren 1983-1984 werd de betreffende gracht reeds aangetoond. Op basis van de archeologische begeleiding uit 2004 blijkt dat de gracht zich verder naar het zuiden heeft uitgestrekt. Op de stort werd aardewerk uit de 15e eeuw aangetroffen. Bijzonder is de vondst van een leetje waarop een primitief poppetje is afgebeeld. Mogelijk betreft het een 'kindertekening'.

3. BLOEMENDAAL, BREDERODELAAN (AWH)

102.980/492.940

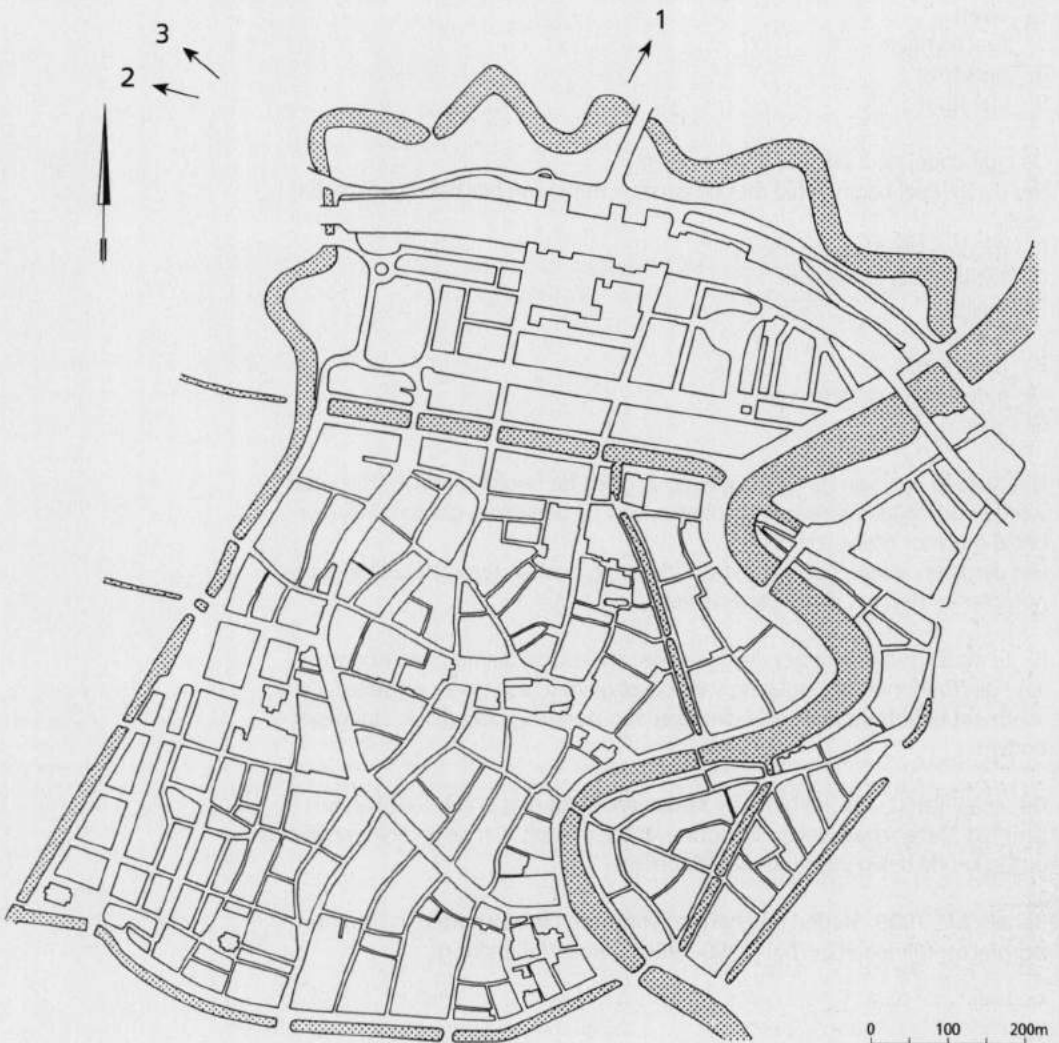
Op het voormalig PZ-terrein is een gebied van ca. 50 bij 50 meter vervuilde grond in het kader van de bodemsanering tot vijf meter diep afgegraven. In de periode van 9 november tot en met 23 december zijn de saneringswerkzaamheden archeologisch begeleid. Tijdens de begeleiding is een zuidwest / noordoost lopende duinvallei aangetroffen. Op de bodem en tegen de 'hellingen' van deze duinvallei is in een pakket veen afgezet. Uit (de toplaag) van het pakket veen op de oostelijke helling van de duinvallei is zowel aardewerk als bot uit de Late IJzertijd afkomstig. Aan de oostzijde van de duinvallei was de aanwezige cultuurlaag aan de bovenzijde afgetopt. Gezien de grote hoeveelheid aangetroffen bot en aardewerk heeft zich waarschijnlijk in de nabijheid een huisplaats bevonden. De profielwanden zijn over een lengte van 80 meter geschoond en gedocumenteerd.

Op basis van het negatieve onderzoeksrapport van het archeologische bedrijf RAAP uit 2000, werd vooraan gaande aan de sanering weinig van deze locatie verwacht. Direct na aanvang van de saneringswerkzaamheden bleek echter nog een vrij ongestoord bodemprofiel aanwezig te zijn.

OP DE VOLGENDE LOCATIES WERDEN WAARNEMINGEN UITGEVOERD:

Klein Heiligland 21
 Scheepmakersdijk 5
 Paviljoenslaan (Welgelegen)
 Grote Houtstraat 13
 Amsterdamse Vaart
 Wagenweg (3 x, in okt., nov. en dec..)

Plattegrond met locaties van de in de kroniek vermelde onderzoeken en waarnemingen. De nummering correspondeert met de in de tekst gegeven volgnummers.

CODERING BESCHRIJVING VAN BEPAALDE MATERIALEN.

Voor de beschrijving van bepaalde categorieën materialen wordt gebruik gemaakt van het classificatiesysteem van laat- en postmiddeleeuws aardewerk en glas met de volgende codering (zie Bartels, 1999):

1. inventarisatienummer
2. type-code
3. datering
4. afmetingen in cm (diameter/hoogte/voet)
- 5a. baksel
- 5b. oppervlaktebehandeling
- 5c. decoratie
- 6a. bodem
- 6b. oor/steel e.d.
- 6c. divers
7. functie/naam
8. herkomst
9. literatuur

De type-code, nr. 2 bestaat uit drie delen.

Het eerste deel begint altijd met de eerste letter(s) van het baksel (zie nr. 5a) zoals

- R roodbakkend aardewerk
- W witbakkend aardewerk
- M majolica
- F faïence
- P porselein
- Iw industrieel wit aardewerk
- Gl glas

Het tweede deel van de type-code, nr. 2, geeft de hoofdvorm aan. Hiervoor worden doorgaans de eerste drie letters van de benaming gebruikt, bijvoorbeeld gra voor grape (zie nr. 7).

Het derde en laatste deel van type-code, nr. 2, bestaat tenslotte uit het type-nummer binnen het classificatiesysteem.

Bij de maten (nr. 4) worden de maximale uitwendige diameter en hoogte (cm) gegeven met de weglating van toevoegingen, zoals oren en stelen. De voetmaat betreft de maximale diameter van standing, standvlak, standvoet of bodem.

De schaal van de tekeningen van aardewerk en/of glas is 1:4, tenzij anders vermeld. Deze schaal geldt niet voor eventuele foto's. Op de tekeningen zijn de ontbrekende delen ingevuld met stippellijnen.

Bartels, M., 1999: Steden in scherven; Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900), Zwolle/Amersfoort.

Afkortingen

AAC	Amsterdams Archeologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam
AWH	Archeologische Werkgroep Haarlem (van de AWN)
AWN	Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland
BAH	Bureau Archeologie van de Gemeente Haarlem (stadsarcheoloog)
HB	Haarlems Bodemonderzoek
NAH	Noord-Hollands Archief
NAP	Normaal Amsterdams Peil
RACM	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

Tijds aanduiding. Voor de periode na het begin der jaartelling kan een deel van een eeuw worden aangeduid met een combinatie van een Romeins cijfer en een letter

Voorbeeld: XIV A en XIV B, resp. de eerste en tweede helft van de veertiende eeuw. Ook. XIVa, XIVb, XIVc en XIVd, resp. het eerste, tweede, derde en vierde kwart van de veertiende eeuw

In **Haarlems Bodemonderzoek** worden verslagen gepubliceerd van opgravingen, boringen, waarnemingen en andere onderzoekingen die betrekking hebben op het ontstaan en de ontwikkeling van de stad Haarlem en de bodem waarop deze gelegen is. Centraal staat de documentatie van het feitenmateriaal en de verslaggeving op niet al te lange termijn. Dit brengt met zich mee dat ook waarnemingen van beperkte omvang en sterk lokale betekenis zullen worden opgenomen.

De bijdragen en conclusies zullen vaak een voorlopig karakter hebben en veel van de gepubliceerde gegevens zullen later in een breder verband moeten worden gezien

De opzet van de reeks – de publicatie van feiten – brengt met zich mee dat beschouwende artikelen niet worden opgenomen.

Afleveringen van **Haarlems Bodemonderzoek** verschijnen wanneer er materiaal beschikbaar is. De verantwoordelijkheid voor de artikelen berust bij de auteurs. Overname van gegevens is toegestaan, mits de bron en de naam van de auteur worden vermeld

Haarlems Bodemonderzoek is in losse afleveringen verkrijgbaar bij

- Archeologisch Museum Haarlem, Grote Markt 18k, Haarlem
- Boekhandel A. Vernout, Warmoesstraat 10, Haarlem
- Sector Stedelijke Ontwikkeling, Beleid/RCP, t a v. de stadsarcheoloog, Nieuwe Gracht 3, 2011 NB Haarlem